You are not Hercules and you are not able to purge away the wickedness of the others nor yet are you Theseus, able to drive away the evil from Attica. But you may clear away your own. From yourself, from your own thoughts, cast away sadness, fear, desire, envy, malevolance, avarice, effeminacy, intemperance."

EPICTETUS.

× × × × × × ×

' Everyone of us must conquer himself, and we may do so if we take conscience for our guide and general '.

Sir. *JOHN LUBBOCK.*

અર્પણપત્રિકા.

સ્વધર્મનિષ્ઠ પીતાંબરભાઈ નરસિંહદાસ.

મુકામ મુંબઈ.

મહાશય !

મર્હુમ શેઠ નરસિંહદાસનું સ્મરણચિહ્ન છે જે-ઓએ મુંબઈમાં રહી કીમતી સ્વદેશસેવા બજાવી છે તે-ઓના ઉદાર પુત્ર તરીકે આપ એક સ્વધર્માભિમાની નહિ પણ ગુજરાતી લેખકોને-ખાસ કરીને નીતિના પુસ્તકોને-ઉત્તેજન મળ હમેશ કરતા રહ્યા છો, તેથી આપના ઉપકાર તરીકે આ નીતિ-જ્ઞાન સંબંધી પુસ્તક આપનેજ અર્પણ કરી આનંદ પામું છું.

અમદાવાદ
તા. ૨૪-૧૦-૧૯૧૨

અર્પક
મો. મ. શાહ.

૧૪॥-

સાત મિત્ર નવ છોડીએ લાઠ ચોગણી હોય;
સુખ–દુઃખ રેખા કર્મની, રામ કરે તે રહેય.

અર્થ.

હે મિત્ર! સત્ય, દયા, ધર્મ, શિયળ, સંતોષ, પરમાર્થ અને ક્ષમા એ સાત ગુણ ગમે તો ચોગણી લક્ષ્મી મળે તોપણ છોડવા નહિ. કારણ કે, સુખ દુઃખ તો કર્મની રેખાઓ છે (ભાવાર્થ કે કર્મમાં લખાઇ ચુકેલા છે–કાંઇ ફાંફા મારવાથી મિથ્યા થવાના નથી) અને જે રામ કરે તેજ થાય છે.

આ ઘણીજ ઉમદા સલા પુરાતન કાળથી વેપારી લોકો કાગળના મથાળે લખતા આવ્યા છે. એમાં સાતડો સાત ગુણ, ચોગડો ચોગણી લક્ષ્મી, બે પાનો સુખ દુઃખની બે રેખાઓ તથા એક રામ (આનો) તે શ્રી રામ દર્શાવી આપે છે.

પ્રસ્તાવના.

(બીજી આવૃત્તિની).

અંધારા ઓરડામાં જનારો માણસ જ્યાંથી પેસે છે ત્યાંથી દોરી બાંધી આગળ જાય છે અને પછી દોરીની મદદથી બહાર નીકળી શકે છે. તેમજ ભયંકર લાલચોરૂપી અંધકારમય આ જગતમાં માણસને દોરવા માટે નીતિ એજ દીવાની માફક છે. અથવા જેમ ચારે બાજુ પાણી અને આકાશ સિવાય બીજું કાંઇજ દેખાતું ન હોય એવા મહાસાગરની વચમાં આવી પહોંચેલું વહાણ ધ્રુવના તારા ઉપર નજર રાખીને ખરે રસ્તે જઇ શકે છે, તેમજ નીતિ એ એક એવો પ્રકાશિત અને સ્થિર તારો છે કે જેના ઉપર અડગ ચિત્ત ચોટનાર મનમાન્યો સુખી રસ્તે જઇ શકે છે

ધર્મ ઘણા અને એક બીજાથી વિરૂદ્ધ સિદ્ધાંતનો ઉપદેશ કરતા હોવાથી તે બધાને સાચા માનતાં શક પડે છે પણ નીતિના સિદ્ધાંતો તો એકસરખા સર્વમાન્ય છે. સઘળા ધર્મમાં નીતિનો ઉપદેશ લગભગ એક સરખોજ છે, અથવા ખરૂં કહીએ તો મૂળે નીતિના પાયા ઉપરજ જુદા જુદા તત્વજ્ઞાનીઓએ પોતપોતાના જ્ઞાન, અનુભવ અને કલ્પના મુજબ જુદા જુદા ધર્મરૂપી ઇમારતો ચણી છે—કે જે ઇમારતો તેમની પાછળના કેટલાક દુષ્ટ અને કેટલાક અજ્ઞાન આગેવાનોએ પોતે યા ઘણા દરજ્જે ભ્રષ્ટ કરી મૂકી છે, આમ છતાં પણ નીતિના સિદ્ધાંતો તો પોતાના મૂળ પ્રકાશમાંજ હજી ઝગઝગી રહ્યા છે, એવું તેનું મહાત્મ્યછે.

નીતિનો બહોળો અર્થ કરવા જતાં તેમાં ઘણી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. સત્ય વચન અને સત્ય વર્તણૂક,

કાવ્યમાંથી કદાચ ભાવકને આત્મભાવન જે ભાવન તેમણે સ્વાભાવિક રીતે કેટલું બધું ભાવન તેમને મળ્યું તે જે વિચારો અને જે ભાવના તેમણે સ્વાભાવિક રીતે પ્રકટ કર્યા હોય, તે વિચારો અને તે ભાવનાને ક્યો અને તે ભાવન તેમના અનુભવ મુજબ અને તેમની વયના પ્રમાણ પ્રમાણે, ... અને અનુભવ મુજબ હોય, કે જેથી સમાજને તેનો ઉપયોગ સૌન્દર્ય ઉપદેશ માટે નહિ—તેમજ તેના કેવળ ...થી હલકાને નહિ, પણ પોતાના આનંદ માટે. પોતાના વિચાર—ભાવના વગેરે કરે અને તેમ કરતાં બાળ આત્મભૂમિકાએ તેમના મનમાં નક્કારાત્મક વિચારો, અનુભવો અને કલ્પનાઓ ... પછી અને અને પછી ક્રમશઃ આ ... ધીરજે મૂળ નાખે.

ત્યારે નીતિનો ઉપદેશ હેતુપુરઃસર આ રીતે કરવાને. જે સ્વાભાવિક બની જાય છે કે સુટેવોની જરૂર લાગે. કે કલ્પનામાં કેટલી નવરાશ ... અદ્ભુત વિસ્મયપૂર્ણ,[1] વાર્તા[2] અને વાંચી[3] ... ... ઉપદેશ નહિ કરી શકે તેમને જે તેને સ્પર્શે પણ દુર્લભ છે

આમ સમજી જે આ પુસ્તક એવી તો સહેલી, સાદી અને નવીન શૈલી પદ્ધતિ અને ઢબમાં લખ્યું છે કે જે ૧૨ વર્ષ ઉપરનાં બાળક કે પુખ્ત વયનાં સહેલાઈથી સમજી શકે. વળી વાર્તાઓનું વસ્તુ પણ સંકલિત છે. એવું છે—કે જો વાંચી તેના ... વિશે કોઈને શક રહે નહિ. ... હોવા છતાં વાચના ... વાંચી ... સમજે છે કે "આહા આ તો કલ્પના વાત છે કે?"— ...

૧ કુંભારમાં ૨ ... ૩ ...

[illegible]

[illegible]

પહેલી અને બીજી આવૃત્તિના વચ્ચેના ૧૨ વરસના ગાળા આંતરમાં આ પુસ્તકના કયા કયા ભાગ લોકોને વધુ જોવાયાથી છતાં જુના રાખ્યા છે, કયા કયા પણ મનરંજન હેતુ છતાં મોટપમાં ફેરફારી ખચિત છે અને કયા કયા ભાગ તેમના બોધ ભણેલી અપેક્ષાઓને પુરતો સતોષ આપવામાં કેટલાક નીકળ્યા છે એ જાણ્યાથી મને પુરતી તક મળી

છે અને તેથીજ આ નવી આવૃત્તિમાં મેડીકલ સ્વર તથા ગર્ભને અનુસરીને યોગ્ય ફેરફાર કરી શક્યો છું. ને આ આવૃત્તિને વૈદ્યશાસ્ત્ર પ્રેમ અરાર આપશે તો આજ પ્રમાણે "પુસ્તક બીજું" કે જે છપાતું તૈયાર છે તે પણ તેમની સેવામાં મુકવા સૂચીત નહિ.

આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં ડૉક્ટર મેસર્સ મોતી પુનશી એન્ડ કં૦ તરફથી જે છાપી સહાયતા મળી છે તે માટે તેઓને, અને આ લખાણને આભાર માનીએ છીએ.

હોલિવેલ્યુ ઓફીસ. } ગ્રંથકર્તા.
માંડવીપુરા—અમદાવાદ.

હાડમાડ ને ઉપર દોલ, અદર દીસે પોલજી.
એવુ તે રૂપ કરીનજ ધરીએ, ખૂદો બેશી મેંએગોઝ-મુ ૧૦
એવડ એ તો ત્રીજેરે ભાઇ, સજ્જન સહુ એમ બોલેજી.
દ્રવ્ય વાપરતાં જેહ બચાવ્યુ, તેહ રત્નાની તોલે-મુ ૧૧
કરજો એવી પાર ઉતરજો, સંસારમાયા જુઠીજી.
પુન્યપાપ બે સાથેજ આવે, બાંધુ ઉઘાડી મૂઠી મુ. ૧૨
દાદરી કેરા દ્વાદશ વિષય, નરનારી તમે સુણોજી.
દામોદર્ોતી સુખ સંપત્તિ સાથે, પામો વળી સદ્ગુણો-મુ ૧૩

એ ૩ કે અત્યંત [illegible] હતા છે

સિકંદરે શેર અને રણજીત [illegible] સાથ-
નાને કરી અને બંને ભાઈઓએ વળી [illegible] કરી. આ
વખતે મોટીલાલ કરીને એક વકીલે, પિતાએ કેટલોક
[illegible] તેમનો સામાન સિકંદરની દુકાનમાં મૂક્યો ને
દુકાન [illegible] આવ્યો

આ મોટીલાલ, ખુંટીહાળી [illegible] ઉપર એક
નવું [illegible] કરીને [illegible] હતું ત્યાંનો હતો ને પછી નિ-
[illegible] હતો અને તેલ, ગોળ, ઘાંચું વગેરે વેપા-
[illegible] પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. તેની [illegible]
[illegible] હતું, તે ખરેખરી [illegible] હતી. આ [illegible]
[illegible] પ્રાણ [illegible] પણ [illegible] અને [illegible]
[illegible] હતા તેમને [illegible] એક દીકરી અને [illegible]
[illegible] એક દીકરો એ રીતે બે સંતાન હતા. તે [illegible]
[illegible] હતા [illegible] પોતાની [illegible] (દુઃખ)
[illegible] હતા [illegible] પેઠો તે [illegible]
[illegible] રહ્યું છે કે —

श्लोक.

[illegible] नरके नियमेषिरम ।
[illegible] पुनरपि, पुनः [illegible] मनेन ॥

[illegible]

સાર ત્યાં મોકલ્યો કાસિદ ગામનો ગામનો કેટલેક દિવસે જુંબીકારે આવી પહોંચ્યો અને પાછલો પહોર પડી ઢળતો રહ્યો તે વખતે ગિરધર-ગોપાળની દુકાને આવીને ગિરધરના હાથમાં કાગળ અને કોથળી આપ્યાં. ગિરધર, અમનો ચોર (કંજુસ) હતો તેથી તેણે જાણ્યું કે જો અસુર થશે તો કાસિદને વળી કરવું પડશે તેથી તાકીદથી તેને પહોંચનો કાગળ લખી આપ્યો; પણ "ઉતાવળા સો બાવરા અને ધીરા સો ગંભીર" એ કહેવત પ્રમાણે ઉતાવળમાં પેસી રૂપીઆની કોથળી પટારામાં મૂકવી ભૂલી ગયો અને પટારા ઉપર પડી રહી. તે કાસિદે સરતમાં રાખી.

કાસિદ કહે—શેઠજી, હવે અસુર થયું છે માટે આજની રાત અહીં પડી રહી સવારમાં વહેલો ઉઠી ચાલતો થઈશ. ગિરધર કહે—જેમ તમારી મરજી. એમ કહી દુકાન અટકાવી તાળું વાસી વાળુ કરવા ગિરધર ઘેર ગયો પણ કાસિદને ખાવાનું કહ્યું નહિ; તેથી તે બિચારો ભૂખ્યો પ્યાસો સામી દુકાને પડી રહ્યો. કહ્યું છે કે—

દોહરો.

ખાય ન ખરચે સૂમ ધન, ચોર બધું લે જાય;
મધ લેતાં જયમ વાઘરી, મધમાખી પસ્તાય. ૧

વળી કહ્યું છે કે:—

શ્લોક.

न देवाय न विप्राय न बंधुभ्यो न चात्मने ।
कृपणस्य धनं याति वन्हितस्करपार्थिवैः ॥१॥

અર્થ:—કૃપણનું ધન દેવ, વિપ્ર કે કોઈ સગાના કામમાં અથવા પોતાના કામમાં આવે નહિ પણ તે અગ્નિ,

લેવા સાર આવે અને પોતાનો સરસામાન ગિરધર-ગોપાળની દુકાનમાં સારી પેઠે ભેગો કરે.

હમેશના રીવાજ પ્રમાણે આ વખતે પણ મોતીચંદે પોતાનો સામાન ગિરધરની દુકાને મૂકેલો તે લેવા સાર દુકાન ઉઘડાવેલી હોવાથી ગિરધરને તેડવા સાર તેને ઘેર આવ્યો હતો.

ગિરધરે મોતીચંદને ઘણું આગ્રહ કરીને વાળુ કરાવ્યું, અને અસુર થવાથી ઘેર જવાની ના પાડી પોતાની દુકાનની કુંચી આપી તેને એકલો દુકાને સુઇ રહેવા મોકલ્યો. મોતીચંદ દુકાનનું બારણું ઉઘાડી અંદર સુઇ રહ્યો પણ વહેલા ઉઠી ઘેર જવાના ઉચાટમાં અંદરની સાંકળ વાસવી ભૂલી ગયો અને થાકેલોપાકેલો ઉંઘી ગયો.

આ સર્વે બનાવ પેલો કોથળી લાવનાર કાસિદ લાગી દુકાને પડ્યો પડ્યો જોયાં કરતો હતો. કહેવત છે કે "નાણું દેખી મુનીવર ચળે." કાસિદની નેત (દાનત) પ્રથમથી બગડેલી હતી કારણ કે તે જાણતો હતો કે કોથળી પટારા ઉપર પડી રહી છે તેથી તે ત્યાંથી ઉઠાવી લેવાનો લાગ તાકી બેઠો હતો. તેને તો "જોઇતું હતું અને વૈદે કહ્યું" એ કહેવત પ્રમાણે થયું. મોતીચંદ દુકાનની સાંકળ વાસ-ભૂલી ગયો તેથી તેને કોથળી ઉઠાવી લેવાનો સંપૂર્ણ અવસર મળ્યો. રાતના બાર ઉપર એક વાગે સર્વે લોક નિ- થઇ ગયાં એટલે તે હળવે હળવે ગિરધરની દુકાન ચઢ્યો અને જાળવીને બારણું ઉઘાડી અંદર પેસી ...ી રૂપીઆની કોથળી લઇ ઝટ પાછો વળ્યો.

કાસિદ જે દુકાન પર સુતો હતો તે દુકાનનો માલિક હિરચંદ કરીને હતો. તે ગામડેથી ઉઘરાણી કરીને ઘણે દિવસે ઘેર આવેલો તેથી ઘણા દિવસનું ચઢી ગયેલું નામુ

દુકાનની અંદર બેસી આ વખત જાણીથી ઉઠાવ્યો હતો. તેની હાકિમને ખબર નહોતી.

હિરધરની દુકાનનું બારણું ઉઘાડું સાંભળી હિરચંદ હાજો રહીને દુકાન ઉઘાડી બહાર નીકળ્યો, અને ચુકોટે તો હાકિમને ચોટાની અંદર ઝડપથી જતો દીઠો. ચતુર વાણિયો તરત ચેતી ગયો અને તેની વાંસે વાંસે તે દેખે નહિ તેવી રીતે ચાલતો થયો. હાકિમે કોથળી ઉકરડામાં જઈને દાટી તે હિરચંદે નજરમાં લીધી—હાકિમ કોથળી દાટી પાછો વળ્યો એટલે હિરચંદ તે કાઢી લઈને બીજે ઠેકે વસ્તી થઈ હાકિમની પહેલાં આવીને દુકાનમાં બેઠો રહ્યો. હાકિમ પણ અત્યંત હર્ષમાં દુકાનપર આવી બેઠો. પણ તેને તો "ચોરમાં મોર પડ્યા" કહેવત છે કે:—"ચોરનો માલ ચંડાળે જાય અને પાપી હાથ ઘસતા થાય."

ઘણા હર્ષમાં અને નાણું લેઇને તાકીદથી વેગ ઉતાવળ ઉકરડામાં નિરાંતથી હાકિમથી રીસાઈ બેઠા ! પાછલી ૭ ઘડી રાત રહી એટલે તેણે ઉઠીને ઉકરડામાં જઈને દાટેલે ઠેકાણે હાથ નાખ્યો પણ કોથળી હાથ આવી નહિ, તેથી સરત ભુલી ગયો હઈશ એમ ધારી આખા ઉકરડામાં ઝુંઝી ખોળવા માંડ્યું પણ કોથળી જડી નહિ. આથી તેના હોંશ કોશ ઉડી ગયા અને પોતાની પહેલું નાણું ખોવા કરતા પણ વધારે દિલગીર થયો. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

ધન મેળવતાં દુઃખ છે, સાચવતાં પણ દુઃખ;
જો આવેલું જાય તો, જાય સમૂળું સુખ. ૧

હાકિમનો હવસ નિષ્ફળ ગયો અને મીઆં અક્કલ-ગિરિ ગયો તેથી તે ત્યાંનો ત્યાં સ્તબ્ધ બની ગયો. પછી બુદ્ધિ આવી એટલે વિચાર્યું કે, હવે અહીં બેઠી રહેવાના

દુકાનની અંદર બેઠો આ વખત જુવાનીથી દગ ભરેલો હતો.
તેનો હકિમને ખબર નહોતી.

મિયાંજીની દુકાનનું બારણું અધખલ્લું આગળથી હિરાચંદ [illegible] દુકાન ઉપરથી બહાર નીકળ્યો. અને બહુ [illegible] તો હકિમને મોંહાની અંદર જવાથી અને [illegible] તાવ તેની હશે. અને તેની પાસે પાંચ તે હેત નહિ તેની [illegible] અમલ. થયો હકિમને કોઈથી ઉકરડામાં [illegible] કરી તે હિરાચંદ [illegible] હકિમ કોઈથી હારી [illegible] એટલે હિરાચંદ ન કરી [illegible] દુ [illegible] ને હકિમની પહેલા આ [illegible] હકિમ પણ [illegible] આવી [illegible] રહ્યો પણ તેને તો "[illegible]" [illegible] છે કે.—"[illegible] જાય અને પાછી હાથ થયાંના [illegible]"

ઘણા દહાડા અને [illegible] તાબેદારી પેર [illegible] હકિમની [illegible] થયો [illegible] કરી એટલે તેનું [illegible] હશે [illegible] હોય પણ કોઈ હાથ આવી નહિ, તેથી [illegible] થયો [illegible] પાછી આશા [illegible] પણ કોઈથી નહીં નહિ. આથી તેના [illegible] તે કેશ ઉડી ગયા અને પોતાની પહેરવું [illegible] કરતા. પણ વધારે હિરાચંદ થયો કહ્યું છે કે—

દોહરો.

ધન મેળવતાં દુઃખ છે, સાચવતાં પણ દુઃખ;
હેત આવેલું જાય તો, જાય સઘળું સુખ. ૧

હકિમનો હુકમ નિષ્ફળ ગયો અને [illegible] આવેલ.
[illegible] થયો તેથી તે [illegible] બની ગયો [illegible]
બુદ્ધિ આવી એટલે વિચાર્યું કે, હવે બાકી [illegible] થવામાં

નાર નથી કારણ કે વાસે પગેરૂં આવે તો 'ઉલટી આફ્રા' થઈ પડે ! એમ ધારી ત્યાથી રસ્તે પળ્યો.

હવે મોટા મળસકામાં પેલો મોતીચંદ ઉઠયો; તેને બચારાને કોથળી સંબધી કાંઈ ખબર નથી. વસાણાનો કોથળો બહાર કાઢી દુકાન બંધ કરી તાળુ વાશી, કોથળો નએ લેઇ ગિરધરને ઘેર જઇ કુંચી આપી પોતાના ગામ તરફ વળ્યો.

સૂર્યોદય થયો એટલે ગિરધર અને ગોપાળ બંને ભાઇઓ દુકાને આવ્યા એવામા રૂપિયા લેવા સારૂ કોઈ માણસ આવ્યું એટલે ગોપાળે ગિરધરને કહ્યુ કે આને પેલી કોથળીમાંથી રૂપિયા ગણી આપ. ગિરધરને " કોથળી " એ શબ્દ સાંભળતાજ એકદમ ફાળ પડી અને વિચારમા ને વિચારમાં દિગ્મૂઢ થઇ ગયો કેટલીક વારે તેને યાદ આવ્યું કે મેં કોથળી પટારામા મૂકી નથી માટે મુકરર પેલો ભૂખડું મોતીચંદ લેઇ ગયો. પાપી મારૂં અન્ન ખાઇને ભૂડું કરી ગયો.

ગિરધરને રૂપીઆ આપતાં ઢીલ થઇ તેથી ગોપાળે કહ્યું કે, અરે ગિરધરીઆ ! કૂટેવ હેવાના ! કોથળી ક્યાં ગઇ ? ગિરધર કહે—સરત ચૂકથી પટારામાં મૂકવી રહી ગઇ હતી માટે નક્કી પેલો મોતીચંદ લેઇ ગયો.

આ વાત સાંભળી ગોપાળ બહુ ધમધમ્યો, અને ક્રોધાયમાન થઇ લાલ નેત્ર કરી દાંત પીસી બે હાથ લાંબા કરી ગિરધરના ગાલમા ગોદા મારતો મારતો કહેવા લાગ્યો કે— આવા હરામીઓને દુકાનમા સુવારે છે તેથી તે લેઇ જાય તો ! આજ તો ત્રણસે રૂપીઆની કોથળી ગઇ પણ કોઇ વખત કોઇક તારો બાપ આખો પટારો ઉપાડી જશે ! તું જાણ્યા એક કુત્ત જન્મ્યો છે તે આવા ન કરવાનાં કામ કરે છે પણ જો અત્યારે આજ રૂપીઆ લાવ્યા નહિ લાવે

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

• [illegible]

આજ આપણે ઘેર પરોણા આવ્યા છે તેગને જમાડવાના છે માટે ગમેતેમ કરીને પણ સારી રસોઇ કરજે, કારણ કે એને ઘેર મારે ઘણી વખત જવું પડે છે. એટલું કહી બહાર આવી સર્વેને દાતણ પાણી કરવા આપ્યાં અને બે હાથ જોડી ગિરધરને કહેવા લાગ્યો કે શેઠજી, શી આજ્ઞા છે? આજ મારાં ધન્ય ભાગ્ય કે આપનાં પગલાં મારે ઘેર થયાં! કામકાજ સુજ રાંક સરખું હોય તે ફરમાવો; સેવક કરવાને તૈયાર છે.

ગિરધર, મોતીચંદને પ્રથમ દેખીનેજ વઢવા તૈયાર થઇ રહ્યો હતો પણ વાણોતરે વારી રાખ્યો હતો, તે આ વખત મોતીચંદનું બોલવું સાંભળીને એકદમ ખૂબ જુસ્સાથી બોલવા લાગ્યો કે, તારા બાની કાયળી ઉઠાવી લાવ્યો છે ને વળી 'શાણી સીતા' થઇ ફંદ કરે છે? લાવ રૂપિયા; નહિ તો જો પેલો ઓરડો અને આ ફેરડો! એ ઓરડામાં પૂરી આ સિપાઇઓ પાસે માર મરાવી તારી પાસેથી રૂપીઆ લેઇશું. તું જાણતો હઇશ કે રૂપીઆ પચ્યા; પણ નથી હચ્યા ગુરૂના બચ્ચાના; એતો સિંહ બચ્ચાના છે. માટે જો ઇજ્જત રાખવી હોય તો રૂ. ૩૦૦) ગનામાના પાછા આપ એટલે અમે અમારે ઘેર જઇએ

રૂપીઆની વાત સાંભળીને મોતીચંદ તો સાનો ત્યાંજ ઠરી ગયો, અને એકદમ ચિંતારૂપી ચિતા તેના ચિત્તમાં ફરી વળી, તેથી મુખની ખુરખી ઉડી ગઇ ને કાળી શાહી તે પર ફરી ગઇ. મતલબ કે આવી રીતનું બોલું આગ આવવાથી તે ગભરાટ થઇ ગયો. કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

ચિંતાથી ચતુરાઇ ઘટે, ઘટે રૂપ ગુણ જ્ઞાન;
ચિંતા બડી અભાગિણી, ચિંતા ચિતા સમાન.

ને વિચારવા લાગ્યો કે હે પ્રભુ! આ આપ-

કહે પ્રભુ મને આજ સુધી પડ્યો છે [illegible] ના [illegible]
[illegible] તેમાં કાંઈ જણ નહિ, નહિ તો મેં [illegible]
તેવો નથી કે કોઈનો બેઠું આજ મારાથે વળી એનો [illegible]
ઉપર [illegible] પણ આવે તેમાં [illegible] નહિ લાગ્યું કે હું
એકેક એવી દુકાનમાં ગયો હતો હવે તે [illegible] '
હું [illegible] હું [illegible] ને [illegible] નહિતો [illegible]
લાગ્યું કે [illegible] તો અને તેમ નથી અને [illegible] તો
[illegible] નથી [illegible] મને [illegible] તો
[illegible] પણ આટલી બધી [illegible] નહિ પણ
[illegible] તો ઘર વેચ્યે પણ પૂરૂ થાય તેમ નથી વળી [illegible]
[illegible] નથી કે કોઈ [illegible] ધીરે [illegible]
[illegible]! આ તેમ, મીંઢું ને [illegible]
[illegible] શી રીતે કરીશ! તેં [illegible]
[illegible] નિર્જીવો [illegible] પ્રભુ! પ્રભુ!! પ્રભુ '''
મને તો હવે [illegible] નથી
[illegible] વિચારી [illegible] [illegible] આંહિ
[illegible] નથી એવો [illegible]
[illegible] અને [illegible] હતી તેણે મોતીચંદને
[illegible] છે, હવે [illegible]
[illegible] ઘી હું
[illegible] નાખતો હોશે મુશીને હાથીપુ—તેની [illegible] નહિ

મોતીચંદની હાલત આટલી બધી ખરાબ છતાં એ
એવી ચતુર હતી કે તેણે [illegible] તથા [illegible]
પણ રસોઈ કેમ [illegible] હતી. સુશાંત તે [illegible].

મનહર છંદ.

ઘરમાં ન હોય ખાવા, ઘર જો પરોણા આવ્યા,
લાવી ખવરાવે એવી જેની હોંશીઆરી છે;

રોવા માંડ્યું અને જાને જાણે આમળીઓએ જાગી મો-
તીચંદને ઘર તરફ ખેંચવા માંડ્યો પણ તે ખસ્યો નહિ:
આથી છોકરાંએ વધારે રોવા માંડ્યું. છેવટે મોતીચંદને
કાંઈક દયા આવી. તેણે વિચાર્યું કે, મરવા વખત તો ફુરસદ
નથી, કારણ કે પેલા ઘર આગળ વાઘ બેઠા છે તે ઝટવા
મારી નાખે તેવા છે. એમને હાથે આખર ગુમાવી મરવા
કરતાં મારા હાથે મરવું શું ખોટું? પણ ઘેર જઈને બાળ-
છોકરાંનો બંદોબસ્ત કરતો આવું અને તેને હિમ્મત આપતો
આવું. એમ વિચારી છોકરાંને છાનાં રાખી ઘેર આવ્યો.
ઘરમાં સ્ત્રી ચતુર હતી તેથી તે તરત ચેતી ગઈ; તેણે
વિચાર્યું કે આજ સ્વામિ, શીકલફેર દેખાય છે માટે જરૂર
કાંઈ અવનવો બનાવ બન્યો છે અને મરણ ઉપર વાત
આવી છે. તેથી તે બોલી કે, સ્વામિનાથ! આટલા બધા
દિલગીર કેમ છો? એવડું બધું શું દુઃખ આવી પડ્યું છે
કે આમ બાવરા બની ગયા છો? હોય! સુખ દુઃખ તો
માણસને માથે આવ્યાંજ જાય છે. પણ મરદ થઈને આમ
હરગડી (હીમત હારી) શું જાઓ છો! કહેવત છે કે-
“હીમત સો મરદ અને મરદે ખુદા” માટે હીમત રાખો.
હીમતની કીમત નથી. હીમત ગમે તેવા દુઃખને પણ સં-
હારે છે માટે હીમત રાખી મને ખરી હકીકત કહો. જ્યારે
મને નહિ કહો ત્યારે બીજા કોને કહેશો? હું તમારું અર્ધું
અંગની ધણીઆણી છું તો અર્ધું દુઃખની પણ ભાગીઆણ છું.

મોતીચંદ—આ છોકરાં તને સોપ્યું છું માટે તેને
જાળવજે.* (એમ કહી છાતીફાટ રૂદન કરે છે.)

ઝવેરીબાઈ—(આંસું ખરતી ખરતી) સ્વામિનાથ:
તમે રૂઓ તો તમને મારા સમ છે. હારીઆળા થઈને રૂ-

* જાળવવું એટલે સંભાળ કરવી.

માટે કઈ રીતે ઠરાવ કરવું ? મને પ્રથમ આમને વિશ્વ-
[illegible] કોઈએ આમને પડતા મૂકે ખરું પૂછો નહિ.

માનીચંદ—[illegible] આ[illegible] અહીં [illegible] કઈ
રીતે ઠરાવ કરવી હશે ? વળી [illegible] પણ મિત્ર [illegible] અ-
[illegible] છે તો તને [illegible] મુખ દુઃખ [illegible] નથી અને [illegible]
[illegible] સુખ પડે તેમ નથી માટે મારા વિના છુટકો નથી.

ઝવેરીભાઈ—[illegible] કહ્યું છે કે—"[illegible]
[illegible]" વળી [illegible] કહ્યું છે કે—"[illegible]
[illegible] આર આર [illegible] છે " તો આગ [illegible] દુઃખ
[illegible] કરતા એક [illegible] દુઃખ [illegible] શું ? એવું ? [illegible]
[illegible] હાલી [illegible] આગ [illegible] હતું પણ તે [illegible]
નહિ કરતા [illegible] નહીં હતી અને તેમાંથી [illegible] હતું તે
તેના [illegible] આગ [illegible] હતું માટે જે આપણામાં [illegible]
છે તો અમારે [illegible] તરફી [illegible] કર્યા છે તો ત-
[illegible] કહ્યું છે કે—"[illegible]"
[illegible] "[illegible] તજે." માટે [illegible] ગુણી [illegible]
[illegible] અને આગ [illegible] મુખે પડી આગ [illegible] નહિ
[illegible] તને માટે, તો અને પણ તમારી [illegible]
[illegible] તો તમને [illegible] તથા [illegible] વળી
[illegible] આગ પણ [illegible] માટે તને વિરોધનો [illegible] કહે છે,
અમારે એક [illegible] હતું તેને આપવા [illegible] તમારી
[illegible] છું, પણ તે [illegible] હતું તેને આપવા ન-
[illegible] છે. એમ કરી તેને [illegible] કહેવો એટલે
[illegible] પૂરું કરીશ. એની ફિકર મારે માથે, તને [illegible]
[illegible] નહિ. અને એક [illegible] છે માટે [illegible]
[illegible] સર્વ મિત્રતાને [illegible] તેડી [illegible] કહી [illegible] છે

[illegible] માનીચંદને [illegible] દીધેલ [illegible] [illegible]

દીકરી વેરે કરવાનું આપણને કહેતો હતો અને એક હજાર રૂપીઆ આપવાનું કહેતો હતો; પણ આપણને દીકરીના દાણા (કન્યાવિક્રયના પૈસા) લેવાની બીલકુલ લાલચ નહોતી અને એ ઠેકાણે વેવીશાળ કરવાનું આપણું મન પણ નહોતું પણ પરમેશ્વરે આ જોગ મેળવ્યો તો આપણે શું કરીએ! માટે તેને ઘેર તમે જાઓ અને રૂ ૩૦૦) લેઇ દીકરીનું વેવીશાળ કરી આવો. અને જેટલા રૂપીઆ ગિરધરને આપવાના છે તેથી એક પાઇ પણ વધારે લેશો નહિ, દીકરીનો પૈસો આપણે હરામ બરાબર છે. હવે જાઓ તાકીદ કરો.

મોતીચંદે પૈસાવાળા વાણિયાને ઘેર જઇ દીકરીનું વેવીશાળ કર્યું. જમાએ એક હજાર રૂપીઆ લાવી મોતીચંદના હાથમાં મૂક્યા. મોતીચંદ કહે, મારે રૂ. ૨૦૦) નો ખપ છે માટે વધારાના રૂપીઆ પાછા લ્યો. મોતીચંદે બાકીના રૂપીઆ સાનમેં પગલે (મુનીમને) પાછા આપ્યા.

મોતીચંદ, રૂપીઆ લેઇ ઘેર આવ્યો અને ગિરધરને બોલાવી ગણી આપ્યા. રૂપીઆ લેઇ ગિરધર કહે, શાબાશ છે તને! તું આવા કિસબ શીખ્યો છે! કાં તો ગગાપ્રાસો બાપ મર કે હુવે પછી મર તે વાણિયાની જાત લાગવી!!

વાણોતરે ગિરધરને બોસનો અટકાવ્યો ગિરધર કહે, જેમાં રૂપીઆ ભરેલા હતા તે કાઢી ફેકવી સાર મોતીચંદ કહે, એનો બોવાઇ ગયો.

ગિરધર, રૂપીઆ લેઇ ઘોડેસ્વાર થઇ ચાલતો થયો અને ઘરને આવી રૂપીઆ પછાડ્યા. જાણે કમાઇને આવ્યો હોય નહિ! રૂપીઆ મૂકી પોતાની બડાઇ હાંકવા અને મોતીચંદને આશો બાંધવા લાગ્યો.

રૂપીઆ લાવ્યાની વાત જાણી પેલો હિરચંદ મીઠાભાઇ કેશવજી લેઇ બહાર આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે આવા

ગિરધર ! રૂપીઆ ક્યાથી લાવ્યો ? પેલા બિચારા ગરીબ મોતીચંદનુ તે ઘર માર્યું ગોપાળ કહે, મારૂં નાણું જડયું તેની તને અદેખાઇ આવે છે ? મોતીચંદના ઘરમાં ખાવા અનાજ તો નથી અને રૂ ૩૦૦) ક્યાથી લાવી આપે ! હિરાચંદે પેલી હાથમાની કોથળી ઝટ પછાડી અને કહ્યું કે ઓળખ, આ કોથળી તારી ખરી કે નહિ ! કોથળી દેખી બંને ભાઇઓ ઝાખા પડી ગયા આ રગઝકમાં બધું મહાજન (પંચ) ભેગું થયુ અને ગિરધર-ગોપાળને ઠપકો દેવા લાગ્યુ. અને કહેવા લાગ્યુ કે એ રૂપીઆ મોતીચંદને પાછા આપી આવો.

મહાજનના કહેવા મુજબ ગિરધર રૂપીઆ લેઈ નરોડે ગયો. ગિરધરને આવતો દેખી મોતીચંદના હાંજા ખૂબ નરમ થઇ ગયા તેણે ધાર્યું કે વળી એનુ શું ગયું હશે કે લેવા આવ્યો ? હવે તો આપવાનુ ઘરમા કાંઈ નથી.

મોતીચંદને ઉદાસ દેખી ગિરધર કહે, શેઠજી, ગભરાશો નહિ આ રૂપીઆ તમારા પાછા લ્યો. અમારી કોથળી અમને જડી છે

મોતીચંદ—શેઠજી, ગરીબની શી મશ્કરી કરોછો ? મારા ઘરમા ખાવા દાણા નહિ તો રૂ ૩૦૦) આપવાના ક્યાંથી હોય ? માટે તમારા રૂપીઆ તમને પાછા આપ્યા એમા મે કાંઈ પાડ કર્યા નથી પણ તમારી ચોરી કરી એ મોટો ગુન્હો કર્યો છે માટે કરગરીને કહુ છુ કે રૂપીઆ લેઇને તમે તમારા ઘેર જાઓ.

ગિરધર-શેઠજી હુ નક્કી કહુ છુ કે મારી કોથળી મને જડી છે માટે માફ માગીને કહુછુ કે તમારા રૂપીઆ પાછાં લ્યો. તમને નાહક દુખ દીધુ એ મારી મોટી ભૂલ થઇ છે.

ગિરધરે ઘણા કાલાવાલા કર્યા પણ મોતીચંદે રૂપીઆ

વ્યાજ લીધું નહિ તેથી તે રૂપીઆ લેઈ પાછો ઘેર આવ્યો: અને મહાજનને કહેવા લાગ્યો કે, મોતીચંદ રૂપીઆ વ્યાજ લેતા નથી માટે મહેરબાની કરીને તમે સંપડાવો. એમ કહી તે રૂપિયા મહાજનને સોંપ્યા.

મહાજને મોતીચંદને તેની રૂપીઆ વ્યાજ આપવા માંડ્યા ત્યારે તેણે કહ્યું કે એ રૂપીઆ મારે ખપના નથી. એ તો કન્યાવિક્રયના પૈસા છે. મેં દીકરીનું વેવીશાળ અ-મુકમને ટેકણે કરીને રૂપીઆ એમને આપવા સારૂ લીધા છે માટે તમે મહાજન, એ રૂપીઆ જેના લીધા છે તેને સંપડાવો અને વેવીશાળ ફોક કરાવો તો હું એ રૂપીઆ લેઉં અને તમારો મોટો ઉપકાર માનું.

મહાજન—આપણાં વણિક જ્ઞાતિનાં વેવીશાળ ફોક થાય નહિ.

મોતીચંદે રૂપીઆ વ્યાજ લીધા નહિ તેથી તે બાબત મ-હાજન મહા વિચાર-વમળમાં પડ્યું અને શહેરમાં એક વૃદ્ધ અને શુદ્ધ હૃદયના તેમનો અભિપ્રાય પૂછવા લાગ્યું. આખરે ધારણા કરીને એક વૃદ્ધ વણિક મળી આવ્યો, તેણે કહ્યું કે હું તે બાબતનો ખાતરીથી ન્યાય કરી શકીશ: પણ ગિરધર ગૃહસ્થ છે તેથી તેને અફસોસ લાગે તો તે કદર કબુલ કરે નહિ, માટે બે જણની કને પક્કે દસ્તાવેજ કરાવી લ્યો કે—"મહાજન જે ઠરાવ કરે તે પ્રમાણે અમારે ચાલવું અને તે પ્રમાણે ન ચાલીએ તો મહાજન કરે તે શિક્ષાને પાત્ર થઇએ."

ડાહ્યાભાઈના કહેવા પ્રમાણે મહાજને ગિરધર અને મોતીચંદ પાસે દસ્તાવેજ કરાવી લીધો. ત્યારબાદ તે વિ-ચક્ષણ પુરુષની સંમતિથી મહાજને નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કર્યો:-

"ગિરધરની દીકરીનું વેવીશાળ મોતીચંદના દીકરા વેરે કરવું અને તેની પહેરામણીમાં રૂ ૩૦૦)

ગિરધર' રૂપીઆ ક્યાંથી લાવ્યો? પેલા બિચારા ગરીબ મોતીચંદનું તો ઘર માર્યું ગોપાળ કહે, મારૂં નાણું જડયું તેની તને અદેખાઇ આવે છે? મોતીચંદના ઘરમાં ખાવા અનાજ તો નથી અને રૂ ૩૦૦) ક્યાંથી લાવી આપે? હિ-નાચંદે પેલી હાથમાની કોથળી ઝટ પછાડી અને કહ્યું કે ગોપાળ, આ કોથળી તારી ખરી કે નહિ? કોથળી દેખી ગને બાપાઓ ઝાંખા પડી ગયા આ રગઝગમાં બધું મહા-જન (પંચ) ભેગું થયું અને ગિરધર-ગોપાળને ઠપકો દેવા લાગ્યું અને કહેવા લાગ્યું કે એ રૂપીઆ મોતીચંદને પાછા આપી આવો.

મહાજનના કહેવા મુજબ ગિરધર રૂપીઆ લેઈ નરોડે ગયે [illegible] આવતો દેખી મોતીચંદના હાંજા ખુબ ન-રમ થઈ ગયા તેણે ધાર્યું કે વળી એનું શું ગયું હશે કે [illegible] હવે તો આપવાનું ઘરમાં કાંઈ નથી.

મોતીચંદને ફીકમ દેખી ગિરધર કહે, શેઠજી, ગભરાશો [illegible] તમારા પાછા લ્યો. અમારી કોથળી આગ-[illegible]

મોતીચંદ — [illegible] નસીબની શી મશ્કરી કરો છો? [illegible] રૂ ૩૦૦) આપવાના હા-[illegible] તમને પાછા આપ્યા એમાં [illegible] તમારી ચોરી કરી એ મોટો ગુન્હો કર્યો [illegible] કહું છું કે રૂપીઆ લેઈને [illegible]

ગિરધર — [illegible] હું તમને કહું છું કે મારી કોથળી મને [illegible] કહું છું કે તમારા રૂપીઆ પાછાં [illegible] મારી મોટી ભૂલ થઇ છે.

ગિર[illegible] મોતીચંદે રૂપીઆ

પાછા લીધા નહિ તેથી તે રૂપીઆ લેઇ પાછો ઘેર આવ્યો અને મહાજનને કહેવા લાગ્યો કે, મોતીચંદ રૂપીઆ પાછા લેતા નથી માટે મહેરબાની કરીને તમે સંઘરાવો. એમ કહી તે રૂપિયા મહાજનને સોંપ્યા.

મહાજને મોતીચંદને તેડાવી રૂપીઆ પાછા આપવા માંડ્યા ત્યારે તેણે કહ્યું કે એ રૂપીઆ મારે ખપના નથી. એ તો કન્યાવિક્રયના પૈસા છે. મેં દીકરીનું વેવીશાળ અજાણપણે ઠેકાણે કરીને રૂપીઆ એમને આપવા સારુ લીધા છે માટે તમે મહાજન, એ રૂપીઆ જેણે લીધા છે તેને સમજાવો અને વેવીશાળ ફોક કરવો તો હું એ રૂપીઆ લેઉં અને તમારો મોટો ઉપકાર માનું.

મહાજન—આપણાં વાણિયા બ્રાહ્મણનાં વેવીશાળ ફોક થાય નહિ.

મોતીચંદે રૂપીઆ પાછા લીધા નહિ તેથી તે બાબત મહાજન મહા વિચાર-વમળમાં પડ્યું અને સહેરમાં જેઓ વૃદ્ધ અને બુદ્ધિશાળી હતા તેમનો અભિપ્રાય પૂછવા લાગ્યું આખરે દામાભાઈ કરીને એક વૃદ્ધ વણિક મળી આવ્યો, તેણે કહ્યું કે હું એ બાબતનો બરાબરી ન્યાય કરી શકીશ; પણ ગિરધર ગૃહસ્થ છે તેથી તેને અયોગ્ય લાગે તો તે ઠરાવ કબુલ કરે નહિ, માટે એ બન્ને જણ પાસે દસ્તાવેજ કરાવી લ્યો કે—" મહાજન જે ઠરાવ કરે તે પ્રમાણે અમારે ચાલવું અને તે પ્રમાણે ન ચાલીએ તો મહાજન કરે તે શિક્ષાને પાત્ર થઇએ. "

દામાભાઇના કહેવા પ્રમાણે મહાજને ગિરધર અને મોતીચંદ પાસે દસ્તાવેજ કરાવી લીધા. ત્યારબાદ તે વિચારજ્ઞ પુરૂષની સંમતિથી મહાજને નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કર્યો:—

" ગિરધરની દીકરીનું વેવીશાળ મોતીચંદના દીકરા વેરે કરવું અને તેની પહેરામણીમાં રૂ

(૨) કુસંગ અને સત્સંગ.

"A man is known by the company he keeps."

ચતુરલાલ શેઠની વાત.

(અ) કુસંગ.

દિલ્હી શહેરમાં ધનપાળશાહ કરીને એક નગરશેઠ હતો, તેની પાસે અઢળક ધન હતું. તેને ચતુરલાલ કરીને એક દીકરો હતો, તે ભણ્યો ગણ્યો અને મહા ચતુર હતો.

પુત્ર વીસ વરસનો થયો ત્યારે શેઠ મરણતુલ્ય માંદા પડ્યા, તે વખત તેમણે દીકરાને નીચે પ્રમાણે શીખામણો દીધી:—

(૧) નીચ માણસને છાની વાત કરવી નહિ.

(૨) નીચ માણસની પ્રીતિ કરવી નહિ.

(૩) નીચ માણસથી લેવડ દેવડ કરવી નહિ.

શેઠના મુઆ પછી કેટલીક મુદ્દતે ચતુરલાલે વિચાર કર્યો કે, મારા બાપે જે શીખામણો દીધી છે તેની મારે અજમાયેશ કરવી જોઇએ; કારણ કે આટલી બધી શીખામણો મુકી માત્ર નિચ માણસના સંગ વિષે શિખામણો દીધી તો તેમાં કાંઇ વિશેષતા હશે ખરી. માટે મારે નીચ માણસથી ઉપરની ત્રણે બાબતોની, કશું નુકસાન થાય નહિ અને સંકડામણમાંથી નીકળી શકાય એવી ઉપરવટથી અજમાયેશ કરવી.

એમ વિચારી પચાસ હજાર રૂપીઆનો અવેજ લેઇ, એકાએક એક નીચ કુળના કોળી ઠાકરડાના રાજ્યમાં આવીને રહ્યો. આ વખતે આ રાજ્યના માથે દેવું બહુ થઇ ગયું હતું તેથી તે બીજાના હાથમાં જવાની તૈયારીમાં હતું; તેથી

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] !

[illegible]

સ્ત્રી—([illegible]) [illegible]

* [illegible]

મૂકશે કે કેટલા પૂરશે ! !

શેઠ—હશે, જે વાત બની તે ખરી ! અજાણતાં થયું તેમાં હું શું કરૂં ? પણ હવે એ વાત છાની રાખવી; કોઈને કહેવામાં સાર નથી

સ્ત્રી—(ધાટા પાડીને) હા ! હવે; તમે રળી આવ્યા છો તે અમે જાણીએ છીએ ! '**મોર મરી ગયો**' એ વાત તે કદાચ છાની રહેશે કે શું ?

શેઠ—હશે, છાની નહિ રહે તો ચાલશું (ખેર) ! પણ તું તારે છાની રહેને ! અત્યારે ચાહન કરવામાં શો ફાયદો છે ? હું મારે બીજો બુટ્ટો ઉઠાવીશ ! પણ તું જરા હળવેથી બોલ "વાડ સાંભળે ને વાડનો કાંટો સાંભળે !"

સ્ત્રી—(ખૂબ ધાટા પાડીને) આ નહિ મોટો બુટ્ટો ઉઠાવ્યો ! ! એક તો ગજબનો મોર માર્યાનો ગુન્હો કર્યો છે અને વળી બીજો તેને છાનો રાખવાનો ગુન્હો કરવા જાય છે ! [illegible] પોતાની ભૂલ કબૂલ કરે છે તે ! સામા મને વઢે [illegible] "હળવે બોલ ! હળવે બોલ !" ને [illegible] મારૂં તો પેટનું પાણી બળી [illegible] તો હું મારે પિયર ચાલી જઇશ ! !

શેઠ—અરે ! હું તને કાંઇ વઢતો નથી પણ આ વાત [illegible] જ્યારે મોરની શોધ થશે અને રાજા આપણને પકડશે ત્યારે કહેવું કે, અમે તો પાછા મૂકી ગયા હતા અને તેની શરમને અત્યારે હું છાનોમાનો હાંડી આવું છું માટે તું તારે કાંઇ બોલીશ નહિ.

સ્ત્રી—(ખૂબ ગુસ્સામાં) "બોલીશ નહિ ! બોલીશ નહિ" એમ [illegible] કર્યું તો ! ! નહિ તો શું [illegible] હશે કે ? બાઇડીનું કહ્યું

નહિ આવતા હોય? અરે એ કયું આવ્યું હોત તો આમ થાત! હાય હાય! અને વળી કહ્યું હતું આ આવો છો તે અટકેલો પડતા નથી ને જલ્દી ગમગીની વાત સાની સુખની છે? હું તો આ વાતે મરી જઈશ!! તમે અહીંયાં ને તમારો જીવ જવો! અરે શું? કહેવા લોકોએ સાચું ને પડે આવું: તો મારે શું કરવું કહેવું પડે? (એમ કહીને સાત ચાર વરસની વયમાંથી બહાર નીકળી)

શેઠાણીને દિલાસો આપવાં ઓરડી માંથી ભાઇઓ બહાર આવ્યાં ને પૂછવા લાગ્યાં કે, શેઠાણી! શું છે!

શેઠાણી—(આંસુ લૂછતી લૂછતી) શું હોય? મારા કરમના ભોગ! આટલા બધા જનમ છે પણ અવો આરે!! એનો મેર કમાવા ચાલ્યા હતા ને અને મળો છે ને શોકેર થઇ ગયો છે માટે હવે આમ શેણ બળે શું કરીશ! અને વળી આટલા દુઃખમાં અંધારામાં પૂરે સાથ ને પડે છે અને ઓટલે બેઠી છે.

બીજી બાઇઓ—હો બાઇ! શેઠ નહિ આવ્યા પછી તમે કાંઇ જેવા તેવા ઘરનાં કહેવાઓ? તમારો દુઃખેની વાત તે સારૂં નહિ. આવતનાં મોત પણ આવે તેમાં તે શેઠ શું કરે? અને મોત ને હવે તમને વરે!!

એમ કહીને આશ્વાસને શેઠાણીને ઘરમાં ઘાલ્યાં અને શેઠને પણ કહ્યું કે, હવે શેઠ! તમે કાંઇ બેસશો નહિ અને જે બનનાર હતું તે થયું તેનો કોઇ અફસોસ પણ કરશો નહિ. આપને અને તમારે તો ઘણી મૂડી છે અને આવતું સુખ પણ તમને કુદરતે આપ્યું છે માટે તમને શું કરે એવું છે? અને આપણાં થયું તેમાં તમે શું કરો? એમ કહી શેઠ શેઠાણીને ઘરમાં ગઇ સહુ સહુને ઠેકાણે ગયાં.

શેઠ—(મનમાં) આનો કોની પરીક્ષા હોય પણ

તે મિત્ર, પણ જો ક્ષમા કરવાની વાતો કરવામાં પંડિત તે મિત્ર નહિ.

(સ્વગત)—વાહ, કેવાં કહેવા જેવું નથી. અત્ર તો નજરે પડ્યો મિત્ર છે માટે કહેવામાં મારી છાતી ઉપડતી નથી. (નીચે કરી નત, અશ્રુપાત થાય છે)

મિત્ર—અરે શેઠજી! તમે આટલા બધા દિલગીર શું કરવા થાઓ છો! જ્યાં સુધી મારામાં જીવ છે ત્યાં સુધી તો તમને દરકાર કશી નહિ કરૂં. તમારા માટે મારો જીવ જશે તો નુકશાન પણ તમને કાંઈ આવનાર નહિ થઈ. માટે દીલગીર થાઓ અને બધી વાત મને કહો. (શેઠ તેમ તેમ વધારે અશ્રુપાત થાય છે)

શેઠ—કહ્યા વગર તો છુટકો નથી પણ કહેવા મારી છાતી ઉપડતી નથી. આપણા રાજાનો મોર, જે રાજાને પુત્ર કરતા પણ વધારે વહાલો હતો તે મિજાજીએ...... (એટલું કહી રડી જાય છે અને આંખમાં આંસુ આવે છે.)

મિત્ર—તે શું! મિજાજીએ મારી નાખ્યો? હાય હાય! શું ગજબ થયો તે!! રાજાનો પુત્રના પ્યારો મોર મારી નાખ્યો! તમારા જેવો નિર્દય કોણ હોય! બુદ્ધિવાળા તો બનાવ બોલી હોય! હવે વાતનો વિચાર કરે નહિ જરા રાજ્યમાં માન્યા એટલે રાજાના ધણી થઈ બેઠો. હવે કોણ તમારું રક્ષણ કરશે! બીજો કાંઈ ગુન્હો કર્યો હોય તો માફ પણ કરીએ, હવે આ ગુન્હો કેર કર્યો તેમાં તો રાજાને શું કહીએ!

શેઠ—મેં જાણીને મરાવ્યો નથી. હું તેને ખાવાને નાખતો હતો એટલે મિજાજીએ મારી નાખ્યો. અને એનું તે ખૂબ વહાલો હતો.

મિત્ર—હા! હવે!! આ વહાલો હતો તે

કામકાજ દેવ ને સુખેથી કરે. આજ તમે આટલાબધા ગં-
ભીર કેમ દેખાઓ છો વારૂ ! આપણ બેઉ તમે આવડું બધું
દુઃખ કેમ ધરો છો ? જે દુઃખ દેવ ને કરે; અમે દાસ છું.

શેઠ—(મનમાં) એક તો દુઃખ ટળ્યું. અને હવે આ
બીજો શું કરે છે તે જવું જોઇયે ! (પ્રગટ કહે છે. ધીમું
બોલું કરીને) આજ મેં આ ધંધો મેલ્યો. સુન્દર હતો છે તેની
બી [illegible] આશ્રિત અમારો છે
મારે કહેતા મારી જીભ ઉપડતી નથી.

રાજા—હો, શે. ભલેનું દુઃખ કહું હો તો ખરે !
દુઃખનથી કેવું બીએ છે ! રૂપીઆ તમારા કરવા હોય વધે
તેમ છે ! મારે જે અવાર ભલો હોય તે કરે.

શેઠ—(એકદમ ગભરાઇને બોલે) હાય સાહેબ !
શું કહું ! કહેતા મારી જીભ ઉપડતી નથી રૂપીઆના દુઃ
ખથી તો કેવું બીએ તેમ છે ! આનો કાંઇ ઇલાજ થઇ
શકે છે ! આપને જો પુરસ્કારનો ભેદ હતો તે હું રમ-
ઝટ કેમ કહું હવે. તેને નિશાનીએ.........(ઓરડું કહી
દેતા અટક્યા મારે છે.)

રાજા—વાહ રે શેઠ ! એક વાર પૂરું તો કરો. શું તેને
તમે મારી નાખ્યો ! આમ્મા વરસ ન આવી ને કહેતાં શું
શરમ આવે છે ! ખરૂં વાત છે કે—"વણિક્ષો મિત્ર નહિ"
તે, મારે કાંઇ ઊંડું નહિ તું તેથી ભેદ જણી—તેથી મન
વાળે—ઈશ્વરસ્મરણ કરતો હતો તે તમારાથી ન ખમ્યું મારે મારી
નાખ્યો. ધિક છે ! તમને ! તને મહા મોટો ગુન્હો કર્યો છે અને
શું મેં તેની માફી માગો છો ! તમારા મોંમાંથી 'મારી'
શબ્દ નીકળતાં વાંચતા મારી હવી આંખ કરવા માંડી
હતી; તેથી મેં તરત જાણ્યું હતું કે, આજ કંઇ કાંઇ નવીન

‡ મન મુઠ્ઠીમાં રાખીને. • નમતું, બીકું. (મરાઠીમાં)

હોત તો લેવું દેવું મુકીને અહીંથી સનેસરા* કણુસા ભરવા પડત; એટલુંજ નહિ પણ કોણ જાણે શુંએ કરત! પણ હવે મોર ગુમને પાછો આપીને પગાર પણ આ રાજ્યમાં રહેવું નહિ. એમ વિચારી ઘેર જઈને સંતાડેલો મોર લાવીને શ્રીને દેખાડ્યો.

શ્રી—(મોર દેખીને) તમારા જેવા મૂર્ખ કોણ હોય કે વગર મોર માર્યે મોર માર્યો ઠરાવી બેઠા! માટે તો હાસને કેમ ઉઠી ગયા હતા. આવા જૂઠા તમાસા કરોછો તે કોઈક વખત ભારે પડશે!

શેઠ—(મનમાં) મૂર્ખ તો તને બીજી તમાસે પરણ્યા ત્યારના થીએજ તો! અને તમાસા પણ તારાથી કરીએજ છીએજ તો!! પણ હવે કશું બોલવાની કાંઈ જરૂર નથી. એમ વિચારી મોર લઈને પ્રથમ પેલા મિત્રને ઘેર ગયા અને કહ્યું કે, ભાઈ, રાજાના મોરની સાથે એક બીજો મોર રમતા આવ્યો હતો તેઓને ભિલાડી મારવા આવી તો રાજાનો મોર ઉડી ગયો અને રમતા આવેલા મોરને ભિલાડીએ મારી નાખ્યો તેથી મે જાણ્યું કે, રાજાનો મોર મરી ગયો હશે; પણ એનો આ ઉગરતો રહ્યો. માટે તમે મારી સાથે ચાલો, રાજાને તે આપવા જઈએ.

મિત્ર—બહુ સારૂં, બેસો. આપણે જરા કસુંબાપાણી પીને જઈએ છીએ. પણ શેઠજી, તમે આટલા બધા ડરી કેમ ગયા વારૂ! અને તો તમારી હીમત જોઈ પણ તમે તો બહુ બીયા છો. મોર મરી ગયો હોત તો તમારૂં નામ દેનાર કોણ હતું! તને રાજા પાસે મરી માગવા આવવાનું મને કહેતા હતા પણ આવા હુજર કામમાં મરી મારવા કોણ આવે! આપણને ક્યાં રાજાના સામા થવાની આપ (સ-

* ફુક્યા મારવા મોડે ખડું રહેવું.

પીઆ અને બાકી આપવાના કર્યા. પચાસ હજારનો અવેજ લેઈને રાખ્યા હતા તે પછી એંશી હજાર રૂપિઆ શેઠ કંઈ પેઢી ઉપર બેસી અને હવે વગર પોતાના મૂળજનો ગયા. કહ્યું છે કે.—

દોહરો.

" ડુંગર કેરા વ્હેકળા, ઓછા કેરા સ્નેહ.
વ્હેતાં વ્હે ઉતાવળા, (પણ) તરતજ દેખે છેહ. ૧"

---

(૫) સંગ્રામ.

વળી કેટલેક દિવસે ચતુરલાલ શેઠને વિચાર સૂઝ્યો કે, નીચ માણસની તો પરીક્ષા જોઈ રહ્યા હવે ઉચ્ચ માણસની પરીક્ષા જોવી. એમ વિચારી દશ લાખ રૂપીઆનો અવેજ લેઈ, એક મોટા ને ખાનદાન રજપૂત રાજાના રાજ્યમાં ગયા. રાજાએ તેમને આદરસત્કાર દેઈ સારા આવકારથી પોતાના રાજ્યમાં રાખ્યા. આ રાજાને કાંઈ ખોટ નહોતી કારણ કે ઉપજ સારી હતી પણ આગળ રાજાના વખતનું સાત લાખનું દેવું ચાલ્યું આવતું હતું.

શેઠે પ્રથમ તે રાજાથી પ્રીતિ કરી તેથી તેને માલુમ પડ્યું કે, નકી ઉચ્ચ કુળનો છે માટે તેની પરીક્ષા કરી જોવી. એમ વિચારી એક દિવસ રાજાને કહ્યું કે, સાહેબ, આપના રાજ્યના માથે સાત લાખનું દેવું આગલા વખતનું છે અને મારી પાસે દશ લાખ રૂપીઆ પડ્યા રહ્યા છે માટે તે તમે લ્યો; અમારે વ્યાજની કાંઈ જરૂર નથી. મારા ઘરમાં પડ્યા રહ્યાથી તો અમારે વ્યાજ શું કરવા મારું જોઈએ ?

રાજા—ના શેઠજી, વગર વ્યાજના તો લેવાય નહિ;

---

* ઝરણાં ભરના. ● છેહ એટલે દગો, ઠગ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

દોહરો.

"આવ્યું નહિ જ્યાં ત્યાં સુધી, બીક રાખવી ચિત્ત;
પાછે આવ્યું જોઈને, કરવું જેમ ઉચિત. ૧"

મેં વાત જાહેર કરી છે કહેવત છે કે—" નિશાળીઆ પે-
ટમાં ખીર રહે તો ઓના પેટમાં વાત રહે " એમ તેની
ચતુર સ્ત્રી હોય પણ તે વાત છાની રાખી શકે નહિ વાત
એમ તેની કેમ શરમાવતી સ્ત્રી પોતાનો ભેદનો એક પુત્ર
મરે તો પણ તેને ભાસે પોતાનો છળ આપવો કબૂલ કરે
નહિ. માટે તમારી સ્ત્રી ભરોસાની પતિવ્રતા છે એમ કહી
સિપાઇ સાથે ઉઘી ભાતનો પોશાક તથા સેવા લાભ રૂપી
આના હરીના કેદની આને સારૂ મોકલ્યા.

આ પછી ચતુરકેદી, પોતાના વતનમાંથી સર્વ કુટું
બને તેડાવીને તથા ખાસ મિત્રા તેડને, આ ઉચ કુળવ
રાજાના રાજ્યમાં આવીને રહ્યા અને સુખી થયા. કહ્યું છે કે:—

શ્લોક.

संसारविषवृक्षस्य द्वयेव मधुरं फले ।
काव्यामृतरसास्वादः संगमः सुजनैः सह ॥१॥

અર્થ:—સંસારરૂપી ઝેરી ઝાડને મધુરાં ફળ બે છે
એક તો કવિતા રૂપી અમૃત રસનું ચાખવું અને બીજું
સુજનનો સમાગમ.

વળી કહ્યું છે કે:—" सत्संगश्च विवेकश्च निर्मलं
नयनद्वयम् । "

અર્થ:—સત્સંગ અને વિવેક, એ બે માણસોના અ-
સલ નેત્ર છે.

હિતશિક્ષા.

સજ્જન કેરી સોબત સોબત, દુર્જનની નવ કરીએજી;
બાવળ હોય શૂળજ પાકે, આમ્ર હોય ફળ ભખીએ,
ગુણજી સરવેજી. ૨

પુત્ર થયો નહિ તેથી બીજી સ્ત્રી પરણ્યા; તેને પેટે ત્રીસી ચાલીસ વરસની ઉમરે એક પુત્ર થયો. આ પુત્ર ખોડનો હતો અને ઘણી જ ખામીએ થયો હતો માટે તેનું નામ કચરો પાડ્યું.

કચરાને આયાકોડ ઘણાં લાડ લડાવે, કીમતી વસ્ત્રાભૂષણ પહેરાવે, સારૂં સારૂં ખવરાવે અને પનાઉતામાં સુવે. આવી રીતે કચરો લાડમાં ને લાડમાં ઉછર્યો.

કચરો સાત વરસનો થયો એટલે તેની મા ગુજરી ગઇ તેથી તેને મોસાળમાં લેઇ ગયા. મોસાળમાં પણ પૈસો ઘણો હતો પણ વસ્તાર નહિ તેથી કચરા ઉપર સર્વેના હાથ હતા. તેથી ત્યાં તેને ઘણું એ માએ ગમવ્યો એટલે તે જેમ આવે તેમ બોલતાં શીખ્યો અને વળી ડુંગને કર્ગાને ઉંધું બોલતાં પણ શીખ્યો. વિદ્યા અભ્યાસ ઉપર બીલકુલ લક્ષ ગમ્યું આપ્યું નહિ તેથી કચરો કચરા જેવો જ

તો કોઇ કોઇ કરવાનું કહે છે તો તેઓને રીસ ચડે છે અને કહે છે કે, "ક્યા હમ બચ્ચા હૈ?" આ ઉપરથી સમજાય છે કે આ મુશ્કેલી મૂળ સ્થિતિ ઉપર વસ્તીની હોય છે, પણ જેમ જેમ તે હોશિયાર થતું જાય છે તેમ તેમ કૃત્રિમ કરતા થાય છે.

હિરોડોટસ નામનો એક પ્રાચીન ઇતિહાસકર્તા હતો તે કહે છે કે "ઇરાની લોકો પોતાના છોકરાઓને આ ત્રણ બાબતો શીખવવા બહુ જ મહેનત લેતા હતા તે એ કે-" ઘોડા ઉપર બેસતાં, તીર મારતાં અને સાચું બોલતાં " આ ઉપરથી જણાય છે કે તેઓ સત્ય ઉપર ઘણું જ ધ્યાન આપતા હતા આપણે આપણા છોકરાઓને સત્ય બોલતાં શીખવવા ઉપર કાંઇ પણ ધ્યાન આપતા નથી તેથી તેઓ જુઠા થાય છે; નહિ તો તેઓ નાના હોય છે ત્યારે તેઓનામાં સત્ય રહેલું હોય છે. દાખલા કે આપણે કોઈ નાના છોકરાને કહીએ કે, "તું મ્હોટો છે" ત્યારે તેને કેવું ખોટું લાગે છે અને તે કેવો રોતા જેવો થઇ જાય છે";

તે જોઈ બને હસે હશે *

આ વાતની તેના બાપ આચાબોલુને ખબર પડતાં તેને પોતાને ઘેર તેડી લાવી પોતાના દીકરાના જેવું આપવાનું લેખ તેમને ઘણું સારું લાગ્યું તેથી તે આખર સુધી દૂર કરવા તે ઘણું નજીક કરવા લાગ્યા તોપણ જ્યુડી તે દૂરથી મુખી નહિ પોતે આચાબોલુ અને દીકરો જ્યુડી બોરડી નીકળ્યો તેથી તેમને ઘણું આશ્ચર્ય થયું હતું.

જ્યુડી વીસ વરસની થઇ એટલે તે દુઃખનું તેનામાં સ ઘળું આવી રહ્યું. કેટલાક જ્યુડી [illegible] વખાણે, જ્યુડી નાહેરી ખૂબી, [illegible] એ [illegible]. તે એકાન્ત ગમ્યું તે હતો એક વખત તે [illegible] એ [illegible] [illegible] કેટ [illegible] કામ બાબત [illegible] પડતા હતા, તેમાં તહોમતદાર તરફથી જ્યુડી એવી બહાદુર [illegible] કે "જે દિવસે [illegible] [illegible] કરવું કરેઇ તે દિવસે [illegible] [illegible] [illegible] ન. દિવસે હું અને તહોમતદાર [illegible] [illegible] ઉપર નીકળી કરીને [illegible] છે તેઓ [illegible] હતા."

આવી રીતની [illegible] તહોમતદાર છૂટી [illegible] તેમ [illegible] [illegible] તે [illegible] જ્યુડી [illegible] [illegible] કરતા [illegible] તેથી તેને [illegible] પડ્યું કે એ [illegible] જ્યુડી

* આમ [illegible] આવ્યું છે કે [illegible] હાથ [illegible] કેવાં [illegible] છે!

સાચાશેઠ—પારકાને નુકસાન ન થાય કે થાય તેથી શું ? પણ "જૂઠું તે જૂઠુંજ." અદાલતમાં પણ જૂઠું બોલવાની આજ્ઞા ના કહી છે.

વકીલ—ત્યારે તમારો દીકરો બચશે નહિ. જુઓ આ તમારે આટલું કહેવાનું છે તથા કરવાનું છેઃ—"જુઠો કાર્તક શુદ ૧૪ ના દિવસે સવારમાં આઠ વાગે પોરે એટલે નીલકંઠ મહાદેવ જવા સારુ નીકળ્યો. પણ દશ વાગ્યા પછી મારું શરીર ઘણુંજ અશક્ત થવાથી મેં તેને પાછો બોલાવવા સારુ માણસ મોકલ્યું. તેથી તે શુદ ૧૫ ના દિવસે બાર ઉપર પાચ વાગ્યે ઘેર આવ્યો." આટલું તમારે મુખ જુબાનીથી કહેવાનું છે અને રોજમેળના ચોપડામાં એવું લખીને તેમાં—"કાર્તક શુદ ૧૪ ના રોજ રૂ ૨૫) હસ્તે જુઠા, નીલકંઠ મહાદેવે વાપરવા લેઈ ગયો અને સાર પછી તેજ તારીખમાં રૂ ૧) જુઠાને તેડવા સારુ માણસ મોકલ્યું તેને આપ્યો." એ પ્રમાણે બે રકમો ખર્ચખાતે ઉધારજો. આ પ્રમાણે કરશો તો તમારા દીકરાને છોડી મૂકશે; નહિ તો ત્રણ વરસની સખત મજૂરી સાથે કેદની શિક્ષા થશે.

સાચાશેઠ—જૂઠું દસ્તાવેજ લખવા અને ચોરી કરવી એ બરાબર છે, તો એ ખોટું લખવાનું કામ મારાથી નહિ બને.

વકીલ—તમે ન કરશો; તમારા ગુમાસ્તા પાસે કરાવજો.

સાચાશેઠ—હું ન કરું અને મારા ગુમાસ્તા પાસે કરાવું એ સરખું છે. ચોરી પોતે ન કરવી પણ બીજા પાસે કરાવવી એ શું ગુન્હો નહિ ? વળી કોર્ટમાં જૂઠી સાક્ષી પુરાવાનું કહેશો તે પણ મારાથી બનશે નહિ. કારણ કે શુકનીતિમાં કહ્યું છે કે—न मृषादनृतं साक्ष्यंहृतं साक्ष्यं

સાચાબોલો—પરધાને નુકસાન ન થાય કે થાય તેથી શું ? પણ "જુઠું તે જુઠુંજ." મશ્કરીમાં પણ જુઠું બોલવાની શાસ્ત્રમાં ના કહી છે.

વકીલ—ત્યારે તમારો દીકરો બચશે નહિ. જુઓ આજ તમારે આટલું કહેવાનું છે તથા કરવાનું છે:—"જુઠે કારતક શુદ ૧૪ ના દિવસે સવારમાં આઠ વાગે ઘોડે બેસીને નીલકંઠ મહાદેવે જવા સારૂ નીકળ્યો. પણ દસ વાગ્યા પછી મારૂં શરીર ઘણુંજ અશક્ત થવાથી મેં તેને પાછો બોલાવવા સારૂ માણસ મોકલ્યું. તેથી તે શુદ ૧૫ ના દિવસે બાર ઉપર પાંચ વાગે ઘેર આવ્યો." આટલું તમારે મુખ જુબાનીથી કહેવાનું છે અને રોજમેળના ચોપડામાં પણ લખીને તેમાં—"કારતક શુદ ૧૪ના ગેર રૂ ૨૫) હસ્તે જુઠે, નીલકંઠ મહાદેવે વાપરવા લેઇ ગયો અને ત્યાર પછી તેજ તારીખમાં રૂ ૧) જુઠાને તેડવા સારૂ માણસ મોકલ્યું તેને આપ્યો." એ પ્રમાણે બે રકમો ખર્ચખાતે ઉધારજો. આ પ્રમાણે કરશો તો તમારા દીકરાને છોડી મુકશે; નહિ તો ત્રણ વરસની સખત મજુરી સાથે કેદની શિક્ષા થશે.

સાચાબોલો—જુઠું કલમાંતર લખવું અને ચોરી કરવી એ બરાબર છે, તો એ નામું લખવાનું કામ મારાથી નહિ બને.

વકીલ—તમે ન કરશો; તમારા ગુમાસ્તા પાસે કરાવજો.

સાચાબોલો—હું ન કરૂં અને મારા ગુમાસ્તા પાસે કરાવું એ સરખું છે. ચોરી પોતે ન કરી પણ બીજા પાસે કરાવવી એ શું ગુન્હો નહિ ? વળી કોર્ટમાં જુઠી સાક્ષી પુરવાનું કહો છો તે પણ મારાથી બનશે નહિ. કારણ કે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—न ब्रूयादनृतं साक्ष्यंदत्तं साक्ष्यं

સાચાશેઠ બિચારા ઘણી દલગીરી સાથે ઘેર આવ્યા અને રાત્રિ દિવસ સહકુટુંબ પ્રભુ ધ્યાન કરવા લાગ્યા

સાચાશેઠના સાચાપણા વિષે વર્તમાન પત્રો અને ચોપાનીયામાં ઘણાં વખાણ થવા લાગ્યાં અને સરકાર તરફથી પણ તેમને ઘણું માન મળ્યુ તથા લોકો પણ વાહવા! ધન્ય છે! રંગ છે! શાબાશ છે! સાચાશેઠને!! એમ કહેવા લાગ્યા

આ પછી સાચાશેઠના સત્યના પ્રભાવથી પરમેશ્વરે એવો જોગ મેળવ્યો કે—થોડેજ દિવસે ગવરનર જનરલ સાહેબનું તે શહેરમા કોઇ શુભ પ્રસંગે પધારવુ થયુ. ત્યાં તેઓ સાહેબ, સાચાશેઠના સત્યની વાત સાભળી ઘણા વિસ્મિત થયા અને લાગલાજ કેદખાનામાં જઇ જુઠાશેઠને કેદથી મુક્ત કર્યો અને સાચાશેઠને બોલાવી ભારે દબદબાથી સભા ભરી તેમને ઘણું માન આપ્યુ. અને એક સોનાનો ચાંદ તથા રાવબહાદુરનો ખેતાબ આપ્યો. જુઓ સાચનું ફળ! તુળશીદાસે કહ્યુંછે કે—

દોહરો.

સત્ય વચન ને દીનતા, પર સ્ત્રી માત સમાન;
પ્રભુ ન મળે જો એહુને, તુળશીદાસ જમાન.

હિત શિક્ષા.

જુઠ થકી તો રામજી રૂઠે, ખૂટે આયુષ્ય કહીએજ;
સત્ય વચનથી શાખ વધે છે, તો જુઠું કેમ વદીએ?

સુબુદ્ધિ સરવૈયું. ૩

તથા મનુષ્યનો હતો. પણ તેનામાં ક્રોધ એ મોટો દુર્ગુણ હ તો તેને લીધે વિદ્યાનો પણ મન લાગતું નહિ. વળી એ ક્રોધથી ‡ તેના શરીરમાં [illegible] અને તેને પણ નુકસાન થતું હતું અને દુઃખ વેઠવું પડતું હતું કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

ईर्ष्यी घृणी त्वसंतुष्टः क्रोधनो नित्यशंकितः ।
परभाग्योपजीवी च षडेते दुःखभागिनः ॥१॥

અર્થ—ઈર્ષ્યા કરનારો, બીજાની વાત સાંભળનાર, અસંતોષી, ક્રોધી, જેને સદાય વહેમ છે તે અને પારકા આશ્રયે જીવનારો (પર ધનનું જમનારો) એ છએ દુઃખી છે.

એક દિવસે તે પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી પિતાંબર પહેરી, માથામાં કુમકુમ પુષ્પોના હાર નાખી, એક હાથમાં માળા લેઈને, ચંદન, અક્ષત અને [illegible] વગેરેથી તથા આસન ઉપર મહાદેવની પૂજા કરવા માંડી ત્યાં, ફરીથી તેનું એક ચકલીનું સાથે આવવી દીઠી. એ ચકલીની હાથમાં [illegible] ને માથે ટોપલી મૂકી [illegible] સાર લીધી હતી તેને ફરીથી દેખીને એ ચિડ ચિડ કરવા માંડ્યું. પણ એ ચકલીની બચી [illegible] કાંઈ સમજ નહિ તેથી તે ઊભી નહિ રહેવા માંડી. આથી ચિડે ક્રોધવમાન થઈ, ઉતાવળ કરી, કપાળની ત્રણ લીટી ચડાવી, તેને મારો બાહર ગાડી, અને હાથમાં જે આવ્યું તે લેઈને તેના ઉપર છૂટું ફેંકવા માંડ્યું. પણ આથી ચકલીઓ નહિ બીતાં, (પેટની પસેની દેવાથી વડે

‡ જેમ કોઈ માણસના શરીરમાં જ્વરનો વધારે જોર હોય ત્યારે તે અને તેમ બળે છે, તેમ જેના શરીરમાં ક્રોધ પેઠો હોય તે પણ તેમ બળે છે.

[illegible] અનુભવ્યું [illegible] ખરૂં ખામ તેમ નહોતું !"

[illegible] મેં તો [illegible] ચડાળજી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] —

'અહિંસા' હું [illegible] [illegible] ક્રોધથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આ [illegible] [illegible] મને થાતું નહિ. આ વખત તેમના શરીરમાં ક્રોધરૂપી [illegible] હતો. અને હું એને ચડાળજી માટે તે માન [illegible] કે નહિ [illegible] !!! (આવું ચડાળજીનું બો

નથી કોઇમિની ... એ વાત તેમ મને સમજુ નથી

રાજા—ચંડાળણી ' ક્રોધની દવા હશે ખરી કે ।

ચંડાળણી—હા સાહેબ: આપણા શહેરના વૈદ્ય જ્ઞાનવિજય અને વૈદ બુદ્ધિસાગર તેની દવા * કરી જાણે છે. રાજાએ ચંડાળણીના કહેવા પ્રમાણે બન્ને વૈદ્યને કચેરીમાં બોલાવ્યા અને કહ્યું કે આપણા આ પંડિત જટાશંકર મહારાજને ક્રોધનુ ઔષધ આપો. ... વૈદ્યથી એટલે તેને એક જડીબુટી (ઔષધ) આપીને કહ્યું કે, જ્યારે ક્રોધથી ... [illegible] ... અથવા કોઇ કારણથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે સાકર એ ચૂસવી અને વૈદે એક જાતની એવી ... ગોળીઓ આપી કે જે ... કલાક સુધી પણ પીગળે નહિ. આ ગોળીઓમાંથી એક ગોળી તેની વખતે મુખમાં રાખવી કદાપિ ગોળીએ થઇ રહે તો હાથનો અંગુઠો ચૂસવો એટલે ક્રોધ શમશે નહિ કદાપિ ક્રોધ ચડવાથી આમાંથી ... [illegible] ... પોતાના માણસોને તથા મિત્રોને કહી મૂકવુ ... વખતે

---

* સોક્રેટીસ નામે એક યુનાની પંડિત હતો તેની સ્ત્રિ અત્યંત ક્રોધી હતી તેણે ક્રોધને વશ રાખવાનો ઉપાય ... તે એવી રીતે કે, તેણે તેના મિત્રોને કહી મૂક્યુ હતુ કે—' ... ને જ્યારે ગુસ્સે થતા દેખો ત્યારે ... ચેતવજો " એવા તેઓ તેને ચેતવણી આપે તેવામજ તે ચૂપ થઇ જતો હતો. આન્ટીપી કરીને તેને એક મહા ક્રોધીને ... હતી તેણે એક વખત સોક્રેટીસનો ટકટો ... નાખ્યો તોપણ તે બોલ્યો નહિ આથી ચીડાઇને તેને માર માર્યો તો પણ તે બોલ્યો નહિ; આથી વધારે ચીડાઇને તેના ઉપર ગંદુ પાણી રેડ્યું ત્યારે તે હસ્યો અને માત્ર એટલુંજ બોલ્યો કે, મારા ઉપર આટલી બધી ગર્જના થઇ ત્યારે એક ઝાપટું (વર્ષાદનું) પડવું જોઇતુ હતુ ખરૂં '

(હાસ્યોપયોગી નીતિબોધ)

(५) अभिमान रुपी मदोन्मत्त

"Vanity is a self-destroying

માનચંદ શેઠની વાત.

આંબપુર નગીને એક નાનું ગામ હતું ત્યા
નગીને એક વાણીઓ રહેતો હતો ને પહેલા ગરીબ
રતે છેક ખપી હતો. તેને માનચંદ નગીને એક
હતો તે સ્વભાવે બહુ માની (અભિમાની) હતો
તેના બાપે તેને શહેરમા મોકલીને સારી પેઠે લખી
અને એટલો વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો હતો. આથી મ

1 દેરાસર દર્શન માણસોનો દરેક થાય છે ને વારે
અભિમાનથી દુર્બુદ્ધ ઉપજે છે અને આખરે અશાન્તમન્દ
અભિમાન આવવાથી ઉપજે છે —

શ્લોક.

ज्ञाने दाने बलं धर्मे रूपेऽर्थे शत्रुमर्दने ।
समारंभे मश्चेयस्याभिमानेहरथामतन् ॥ २ ॥

અર્થ—જ્ઞાન, દાન, બળ, ધર્મ, રૂપ, ધન, શત્રુમર્દન અ
સમારંભ એ આઠથી અભિમાન ઉપજે છે એઓએ અભિમ
કર્યું છે તેઓ ખરાબ થયા છે. જેમકે–૧ જ્ઞાન એટલે વિદ્યાના અ
ભિમાનથી કુમારચંદ્રાદિક પંડિતો પણ હાર્યા છે ૨ દાનના અ
ભિમાનથી બલી રાજાએ રાજ્ય છોડ્યું છે ૩ બળના અભિમા
નથી બાહુબલ્લ મરાયો છે. ૪ ધર્મના અભિમાનથી ઢોંગ્યા અ
વાયા છે. ૫ રૂપના અભિમાનથી ઘણી સ્ત્રીઓનું હરણ થયું છે

દોહરો.

"ઉદયકાળ વિકાળની, પાંખ ઉદય ને અસ્ત;
નિશ્ચય તેની છાંયમાં, આવે વસ્તુ સમસ્ત. ૧"

આનંદચંદે "પતિત"ની પદવી મેળવી હતી અને હવે "શેઠ"ની પદવી મેળવી એટલે પછી કંઈ બાકી [illegible] મ[illegible]ળમાં તો ઘરમાં અન્ન હતું નહિ અને હવે તો [illegible] ગણાયા એટલે તો પછી ખૂબ અભિમાનના નચાવ્યા!' જેની પાસે પૈસો હોય છે તે જાણે છે ત્યારે તેને બહુ હી- [illegible] થાય છે અને જેને નથી અને થાય છે તેને [illegible] અભિમાન થાય છે. આનંદચંદ શેઠ ખૂબ તો અભિમાની હતા, વળી વિદ્યાનું અભિમાન પણ હતું અને હવે વળી ધ- નનું અભિમાન વધ્યું. એટલે વધે [illegible] તેના- [illegible] જેવું થયું!! બહુધા ધનનું અભિમાન [illegible] છે કહેવત છે કે-" એ રૂપીએ [illegible] "અન- [illegible] સૂધી તો વિદ્યારૂપી હસ્ત [illegible] હતો અને હવે તો ધન રૂપી તરવાર હાથમાં આવી એટલે તે [illegible] [illegible] [illegible] પાછળ છે તો!

આનંદચંદ શેઠ તો ખૂબ [illegible] અને આખા ગામમાં એકેકો દૂર [illegible] અને કેટલાંને દુઃખ પણ દેવા લાગ્યા. અભિમાનીના બહુ બધા તેમાંથી અંકુર થાય છે તેથી તે ગરીબ માણસની ગિ-

---

मद्दिय मानमतंगजदर्प। विनयपदार्थविनाशनदर्पं।
[illegible]

અર્થ —વિનય રૂપી હરીને વિનાશ કરનાર કર્ણ એવો, અભિમાનરૂપી મદોન્મત્ત હાથી છે તેને હું હેઠ આ જીવનમાં જેમ તેમ છોડે તદનો એવો રાવણ પણ અભિમાનથીજ મુઓ છે

કાગળ; હું તપાસું. તમે શેઠ હિસાબમાં શું સમજો ? (એમ કહી મુમાસ્તા પાસેથી હિસાબનો કાગળ લઇ આનંદચંદ શેઠ તપાસવા લાગ્યા.)

કેટલીક વારે તેને માલુમ પડ્યું કે, પા જાંઇ પુરુષોત્તમ શેઠને ભૂલથી વધારે આપ્યો છે માટે તે પાછો લેવો જોઇએ, નહિ તો તે મને મૂર્ખમાં ગણશે. અને ધારશે કે આનંદચંદ શેઠને તથા તેમના મુમાસ્તાને હિસાબ ગણતા આવડતો નથી માટે તે પા જાંઇ પાછો લેવો જોઇએ. એમ વિચારી મુમાસ્તાને કહે છે—અરે! મૂર્ખ ' તે આટલા વરસથી અમારા સરખા વિદ્વાનનાં પાસા સેવ્યાં તો પણ તને હિસાબ ગણતાં આવડ્યો નહિ! જો, આ હિસાબમાં ભૂલ છે; તપાસ કરીને! તારા જેવા અભણ મુમાસ્તાઓ અમારી વિદ્યા અને હોશીઆરીને માથે પાણી ફેરવી વાળે છે!!!

મુમાસ્તો—શેઠ સાહેબ, મારા સમજવા પ્રમાણે તો ભૂલ નથી. મેં ઘણી વાર લક્ષ રાખીને હિસાબ તપાસ્યો છે, છતાં લાવો ફરીથી તપાસું.

આનંદચંદ—તમે લક્ષ વાર લક્ષ રાખીને તપાસો અને અને એક વાર અક્કલ (ચક્ષુ) ફેરવો જોઇએ, તોપણ તમે અમારા ખ્યાલમાં પણ આવો નહિ!! (એમ કહી કાગળ મુમાસ્તાને આપે છે)

આથી મુમાસ્તાએ વધારે ધ્યાન આપીને હિસાબ તપાસ્યો પણ કાંઇ ભૂલ નીકળી નહિ, તેથી તે વિચારો અદીનાઇથી બોલ્યો કે, શેઠ સાહેબ, ભૂલ તો મારા સમજવામાં આવતી નથી. તેમ છતાં આપ મોટા છો માટે ભૂલ હોય તો કહો એટલે હું પુરુષોત્તમ શેઠ પાસેથી તેટલા પૈસા પાછા લેઇ આવું. ભૂલચૂક તો અરસપરસની હોને લેણે દેણે

અમલ કરીશ.

માનચંદ—ભાઈ, જો. પાંચ જણને તો કાબુ કેમ ને છે ? એમાં તે શી વિસાત છે ? હજારો રૂપીઆ ખર્ચે કરીએ છીએ તો એમાં શું ? પણ એ પાંચ જણની જરૂર તો આપણી કિસ્મત થશે ! તને તો. હિસાબ નાખતાં આવડતો નથી એટલે ચાનક લાગતી નથી. પણ તારી સાથે આ-મારે પણ મૂર્ખ બનવું ! આપણામાં જે પૈસો દિનથી હોય છે તે એક બાદશાહની જૂજ વાસ્તે આખી રાત દીવો બાળી હિસાબો કરે છે એ તું જાણતો નથી ? નહિ પચ પચીશ રૂપીઆનું નુકસાન થાય તો ખેર ! પણ મૂર્ખમાં ન ખપવું. માટે એમ. હું પુરુષોત્તમ શેઠને હાનકી જુદો પડાવીને જુદ કબુલ કરાવીશ અને પાંચ જણ શેઠને દબાવ્યા પછી આવીશ એ પણ જાણે તો ખરો કે આવા હિસાબી દુનીઆમાં પડ્યા છે !'

એમ કહી થોડા ઉપર એ જ માણસનું ગુમાસ્તાને કહ્યું અને પોતે ત્યાં જવા સારુ ફરી જનનો પોશાક તથા નગામ ધરેણાં પહેર્યાં, જાણે કે કોઈ જાણેલો બજાર કિમતિ વસ્ત્રોમાં જાતો ન હોય ! માનચંદ શેઠને વિલાયતી સાથે સુંદરવાડ જવાનું પણ અભિમાન થયું. ગુમાસ્તો કાગળ ભરીને પેટીને લાવ્યો એટલે માનચંદ શેઠે તે ઉપર એકીને ચાલવા માંડ્યું. પછી—

ગુમાસ્તો—શેઠ સાહેબ, પુરુષોત્તમ શેઠનું ઘર ઘણું વેગળું છે અને માર્ગમાં જતાં ભય પણ ઘણો છે તેમ આપણી પાસે જોખમ પણ ઘણું છે માટે સાથે એક વોળાવાને લઇ જાઓ.

માનચંદ—અરે ! *અમે આવા કેવા જેવા છીએ

---

* અભિમાની પોતાને "હું" એમ કહે નહિ; "અમે" કહે

કર્યો છે. પછી ગુમાસ્તાના પદેથી મોટા અને આનંદચંદને
માન પાન આપીને એમ કંઈ ના પણ વાત્સલ્યો હકે છે એવે

પુરૂષોત્તમ—કેમ શેઠજી, આટલી મોટી ઉમ્મરે પણ
નવું શું? શું જોઈએ છીએ!

આનંદચંદ—શેઠજી, કાંઈ જોઈતું નથી પણ આપણું
હિમાયતમાં જુદ છે માટે તે નથી.

પુરૂષોત્તમ—શેઠજી, એ આપણી હિમાયત બાબત
છે અને કાંઈ પણ જુદ નથી વળી તન તે કામમાં પણ એ
લોકો હતો તેમાં આપણા જોનારો સરદાર. મગનો હતો

આનંદચંદ—અને તો તમને દોસ્તીમાં જણાતા હત
પણ તમે પણ આમ કે ગુમાસ્તા વગેરે જણાઓ છોને '
જુદ ન શીખે તો આમ કે કાંઈ કામ કરીએ '! આનંદ
વહેરો કરીને અધૂરા ઘડા આપ છે અને પછી મદ-
નને વિદ્યા મેળવી છે તો શું આમને તમ વગેરે નહિ
આવડતું હોય? વાંચ્યાવત ' લોકોને. આપ જેમ પાયે કંઈ.
છલકાય ખરેખ છે!! કહ્યું છે કે—

દોહરો.

"જે પાત્રે જળ પૂરણ, તે ન કદી છલકાય;
પૂરો ઘટ છલકાય નહિ, અધુરો ઘટ છલકાય."

પુરૂષોત્તમ—શેઠજી, આપ સમજતા પ્રમાણે જુદ જ
ખાની તો નથી તેમ છતાં દેવ તો કરે એટલે તેટલા પૈસા
દું તમને આપું કારણ કે તમારે જ્ઞાતિની દિકરા હશે

આનંદચંદ—સુધરેલાને આ નમુ. પાઘડીની ભૂલ
છે. સાચું તમારૂં નમું અમે નમીએ.

પુરૂષોત્તમ—(મનમાં જરા હસીને) બાપ પરમે-
શ્વર! આવા પણ લોકો દુનીઆમાં પડ્યા છે ખરા! પા

[illegible]

[illegible] પડી.

આનંદચંદ—શેઠજી [illegible] હશો [illegible] અને કાંઈ એક [illegible] નહિ [illegible] છે. [illegible] કરવા અને [illegible] પડેલું

પુરૂષોત્તમ—શેઠજી [illegible] છે પણ [illegible] રીતે [illegible] પણ [illegible] છે નહિ તો [illegible] કેટલાક [illegible] તો એક [illegible] નહિ [illegible] કરે

આનંદચંદ—[illegible] તો [illegible] કરીએ તો [illegible]

પુરૂષોત્તમ—(મનમાં) [illegible] નહિ [illegible] કરીને પણ એ [illegible] મનનું [illegible] નહિ તો [illegible] છે કે —

દોહરો.

"અભિમાનીને ઉંચકતાં, છે સઘળે ગમ છૂટ;
અને આપણુ થાકિયે, ઠરતાં માથા ફૂટ. ૧"

(સંભળ)—શેઠજી, તને [illegible] પાણી પાઈ અ-
થવા [illegible] છ બદામો [illegible] કરીને એક
પાઈ [illegible] બે બદામો [illegible] તે [illegible]
[illegible] આપી દેજે. એમ કહી [illegible] પુરૂષોત્તમ
[illegible] આનંદચંદ શેઠને એક પાઈ [illegible]

જાય છે અને કહે છે કે, હું કેવો કંગાળ કે પેટને પૂરૂં કરતી! એ તો ભિખારી જેવી વિદ્યા અને મારો પોશાક તથા મેલું મારૂં નેતરનેજ કિંમત થાય એવું નથી કે વાહ! આવા પણ દમીન, વિદ્વાન અને બળવાન પુરૂષ પણ દુનીઆમાં વસે છે ખરા!! એમ વિચાર કરતો કરતો આવતો જાય છે એટલે તેવું એક ટોળામાં આવેલા પાંચ માણસો હથીઆરબંધ બેઠેલા દીઠા. તેને દેખીને તે જરા ડર્યો તો ખરો પણ હિંમત રાખીને બોલ્યો, કે-આહો.×! તમે અહીં કેમ બેઠા છો! તમે જમાન જેવા મહવા જાઓ, નહિ તો મારા જેવા અમે વણિયા છીએ પણ તમારા જેવા સાથે પણ બેસવા નથી તે. તમે પાંચથી મજુરીમાં છો! અમે ભૂલચંદ શેઠના દીકરા આનંદચંદ છે! અમારા બાપ તો સો સો માણસોને પુરી વખત તો અમે પણ તેમના પુત્ર છીએ.

ચોરોએ વિચાર્યું કે—આ તો વણિયો છે માટે જખ મારે છે! પણ અભિમાની છે એટલે ભુખમાંમાં એકદમ આપશે નહિ માટે જરા ડાકા બે.અરા કરવા પડશે તેથી તેઓએ બીજાઓને બોલાવવા સારૂ બૂમ પાડી કે-"×આરો! આકડે •મધ-આકડે મધ!!" આ સાંભળી બીજા પાસ ચોરો આવ્યા અને દશ જણાને આનચંદશેઠને

× મજુરવર્ગ અને બીજા હલકા વર્ગના લોકોમાં એકબીજાને બોલાવવા સારૂ વપરાતો શબ્દ

● લૂંટ કરતાં તેઓ બીજા લૂંટારાઓને બોલાવવા સારૂ આકડે મધ, કંઈક મધ, એમ બોલી સમજ્યા કરે છે તેમાં આકડે મધનો અર્થ એવો છે કે, થોડી મહેનતે લુંટી શકાય તેમ છે માટે તેઓ હથિયાર લાવ્યા વગર એકલા હાથે છે અને કંઈક મધ કહ્યું હોય તો તેઓ લૂંટકું મુકેલ જરૂરી હથિયાર સહને આવે છે

(६) " आनि लोभ ए पापनुं मूळ " अने " कपट त्यां चपट. "

" The greedy are always miserable "

તુષ્ણારામ બ્રાહ્મણની વાત.

તુષ્ણારામ કરીને એક મહા મહીમાવગરનો બ્રાહ્મણ હતો. તેને કાંઈ સંતાન નહોતું માત્ર સ્ત્રી પુરૂષ બેજ હતાં.

તુષ્ણારામ ભિક્ષાવૃત્તિ કરી ઘરની તેમાં માંડ માંડ પેટનું ગુજરાન ચલાવતો હતો પણ સ્વભાવે બહુ લોભી હતો તેથી ભિક્ષાવૃત્તિ કરીને પેટનું ભર્યું જે કાંઈ લાવતો તેમાંથી દુઃખ વેઠીને પણ બચાવવા પ્રયત્ન કરતો હતો.

એક દિવસ તેની સ્ત્રીએ સુવાવડનો સમય નજીક આવતી જોઈને તેને કહ્યું કે—સ્વામિનાથ! મારે હવે થોડા દિવસમાં સુવાવડનો સમો આવવાનો છે માટે સુવાવડ સારૂ ૫—૭ રૂપિયાની જોગવાઈ કરો તો ઠીક. મેં સાંભળ્યું છે કે, આપણા દરબારમાં કોઈ રાજા પધાર્યા છે તેમને એવો નિયમ છે કે, સવારના પહોરમાં જે બ્રાહ્મણ પહેલો આશિર્વાદ દે તેને એક સોના મહોર આપવી. માટે તમે કાલ સવારમાં વહેલા ઉઠીને આશિર્વાદ દેવા જાઓ.

તુષ્ણારામ—બહુ સારૂં ત્યારે, કાલ સવારમાં મને વહેલો ઉઠાડજે.

બીજે દિવસે સવારમાં વહેલો ઉઠીને તુષ્ણારામ પેલા મહેલથી રાજા પાસે ગયો અને આશિર્વાદ દેઈ બોલ્યો કે, રાજાધિરાજ! ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ! હું ઘણો ગરીબ બ્રાહ્મણ

આથી સિપાઇને વહેમ પડવાથી તેને ચોર ગણી કોટવાળ પાસે લેઇ ગયો. કોટવાળે તેને સામટીજ જોરજુલમ-નો માર મારવા માંડ્યો અને પુછ્યું કે, આટલી મોડી રાતે ક્યાં જતો હતો? આ વખતે પણ તુજ્જારામે "મારે ઘરે" એમ કહ્યું. તેણે એમ ધાર્યું કે કોટવાળ બે ચાર જોરજુલમ મારીને ધમકી ફાંસી મૂકશે પણ જો અતિરેક દેવાનું તન-દેહ તો કેટલ મજુર છે આવથી આથી કોટવાળે તેને વધારે માર મારવા માંડ્યો અને વધારે પુછપરછ કરવા માં-ડી. આવી રીતના કોટવાળના મારથી તે છેક ગભરાઈ ગયો અને ગુન્હેગારની પેઠે ધ્રુજવા તથા ગભરાવા લાગ્યો (આંખો ફુટેલો ધણ) બોલવા લાગ્યો. આથી કોટવાળની ખાત્રી થઇ કે નક્કી તે ચોર છે. તેથી તેને હાથે પગે બે-ડીઓ પહેરાવી કેદખાનામાં પુર્યો.

બીજે દિવસે સવારમાં કોટવાલે ચોરને શિક્ષા થવા સારૂ પોતાના અમલદારના હાથમાં તથા બે સિપાઈઓ સાથે તુજ્જારામને સુલતાન પાસે મોકલ્યો. આ વખત સુલતાન નહિ હો-વાથી પ્રધાને વિના તપાસે કોટવાળના લખાણથી તેના બન્ને હાથનાં કાંડાં કાપવાનો હુકમ કર્યો.*

તુજ્જારામને બે સિપાઈઓ કાંડાં કાપવા સારૂ કચેરી-માંથી બહાર લેઈ જતા હતા, તેવામાં તેના નસીબે સુલતાન રથમાં બેસીને શહેરમાં ભમતા તે પાછા આવતાં સામા મ-ળ્યા. કહેવત છે કે—"આભાર સાથ તારે" તુજ્જારામે વિચાર્યું કે, કાંડાં કાપશે એટલે ભુખ્યા મૂઆજ છીએ તો! માટે મરવું તો ખરૂ એમ વિચારી સુલતાનની ગાડીના ચીલામાં પ-ડ્યો અને "ફરિયાદ! ફરિયાદ! બીન તપાસે બીનગુન્હેગાર આપણ માર્યો જાય છે!" એમ મોટા સાદથી બોલવા લાગ્યો.

* આ સમયમાં ચોરનાં કાંડાં કાપવાનો ધારો હતો.

એ બંને ગુન્હેગાર ઠરાવી માથાં હાથનાં અને કાન કાપવાનો
હુકમ કર્યો. કાંડાં કાપવા માટે સિપાઈઓ અને લેઇ જતા
હતા તેવામાં આપ આવી નસીબે સામા મળ્યા. રાજાધિરાજ!
આ હકીકત મેં ખરેખરી કહી છે. હવે મારે તો મારો
અને તારો તો ઉગારો.

બ્રાહ્મણનું કહેવું રાજાને ખરૂં લાગવાથી તેને તરત
દસ્તકથી કાઢી નખાવી છૂટો કર્યો અને તેની નિર્ધનાવસ્થા
તથા તેના ઉપર ગુજરેલો જુલમ જોઇ રાજાને દયા આવી
તેથી તેનાથી દુઃખમુક્ત નેરહવું કરવા, ખજાનામાંથી લેવાને પોતે
ફરમાશ કરી

રાજાના હુકમ પ્રમાણે તૃષ્ણારામને સિપાઈઓ ખજા-
નાને લેઇ ગયા. આ વખત તૃષ્ણારામની તૃષ્ણા વધવા
લાગી અને તૃષ્ણારૂપી જ્વાળા તણખા લાગ્યો!

પ્રથમ તેણે વિચાર્યું કે, એક હજાર રૂપીઆ લેઉં તો
એની રકમ તથા છોકરે સાંપડશે તેનું ઘરેણું સારૂં થશે
અને વળી જો છોકરો આવશે તો તેને દુર્ભિક્ષ (જનોઇ)
દીધાનું ખર્ચ પણ રૂડી રીતે નીકળશે. વળી વિચાર્યું કે એટલે
તો પૂરૂં નહિ થાય માટે ચાર હજાર લેઉં તો ઘર ફરીથી
કરવું અને છોકરાને પરણાવું તથા તેને સારૂ ઘાટ ઘડાવું.
વળી વિચાર્યું કે દશ હજાર લેઉં તો સારૂં. ઘેર એક ચાકર
રાખીશ અને નવી ગાડી પરવડીશ અને એક ગાડી રખી-
શ. વળી વિચાર્યું કે વીશ હજાર લેઉં તો સારી રીતે વેપાર
રોજગાર કરી પ્રસિદ્ધ થાઉં અને નાતમાં મોટો થઇ કરી
મારે નામ લેઉં. વળી વિચાર્યું કે એટલા રૂપીઆમાં તો
સારો વેપાર ચાલે નહિ માટે પચાસ હજાર લેઉં તો સારી
રીતે વેપાર રોજગાર ચાલે. વળી વિચાર્યું કે એટલા રૂપી-
આ તો દોઢ વરસમાં ખાતાં ખરચતાં ખૂટી જાય તો રાજ

આકાશને કહ્યું કે—" અરે ! ભમન ! દેર મત કરો પીછુસેં પસ્તાઓગા ! "

આથી તુળજારામે બીકને લીધે ઝટ પોતાની પનેનું લુગડું ઝબોળ્યું અને તે ટુંકું હોવાથી મનમાં દીલગીર થવા લાગ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે મોટું લુગડું લાવ્યો હોત તો સારૂં. એમ વિચારતો દીલગીરી સાથે ખજાનામાંથી આશરે રૂપીઆની પાંચેક મણની માંસડી બાંધી પણ તે નહિ ઉંચકાવાથી આશરે ત્રણેક મણની (૪૮૦૦ રૂપીઆની) માંસડી રાખી, પછી દીલગીરી સાથે માથે મુકી બહાર નીકળ્યો. આટલું બધું ધન મળવાથી ખુશી થવું જોઈએ તેને બદલે લોભને લીધે દીલગીર થતો ઘર તરફ ચાલ્યો. કહ્યું છે કે.—

દોહરો.

નિર્ધન ધન નહિ પામતાં, મનમાં બહુ મુઝાય;
લોભી નર એથી ઘણું, ધન મળતાં ખિન્ન થાય.૧

ગાંસડી ઉચકીને તુળજારામની કેડ રહી ગઇ પણ બે પૈસા આપીને વેતરો ન કર્યો. કહ્યું છે કે—" લોભીને જેમ દીનો વધે તેમ કંજુસાઇ પણ વધે."

તુળજારામે ઘેર જઇને સર્વ ધન ઘરમાં ઉંડો ખાડો ખોદીને દાટ્યું. અને ધનને ટેવના ભાગ્યથી ધન લેતાં " ચાર હજાર રૂપીઆ લેઉં તો ઘર ફરીથી કરવું અને બીજે ચાર ઘાટ ઘડવું " એવો જે વિચાર પ્રથમ કર્યો હતો તે આ વખત રૂપીઆ સાથે ભોયમાં દાટ્યો! (વિચાર માટી વાળ્યો) અને મનમાં એમ થયું કે બીજું ધન પણ ગ્રાન્નો રીઝવીને લાવું તો ઠીક. નહિ તો આમાં શું ! આણ-

* આપવું; પાપવું. (सं. आप्यते. દપટો.)

તુળજારામ ભાઇનું [illegible] વિષે [illegible] [illegible] [illegible] ઉપર બેઠા હતા. તેમને [illegible] [illegible] [illegible] હીરજીભાઇ વધુ [illegible], જો [illegible] [illegible] હતી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કરી. તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેનું રૂપ જોઇને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પગ [illegible] થઇ ગયો.

એમ [illegible] વિષે [illegible] [illegible] [illegible] પણ તુળજારામ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. તેનું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વિચાર મેં [illegible] છે અને તે વિચારનું પુણ્ય [illegible] [illegible] [illegible] ફિકર રાખશો નહિ."

[illegible]—[illegible] ' એ તમને [illegible] [illegible] પૂર્ણ કરીએ તો હું તમને [illegible] [illegible] રૂપીઆ. [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એમ કરી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

તુળજારામ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. કર્યું છે, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે નિર્ભયપણે [illegible] છે *

* [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પાદશાહ [illegible] [illegible] હતો [illegible] તે [illegible] લોકોને પણ [illegible] નહિ [illegible] [illegible] [illegible] હતો. [illegible] [illegible] પણ [illegible] પાસે [illegible] એમ [illegible] તેને મારી નાખ્યો હતો ([illegible] [illegible] [illegible] પાદશાહનો [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] પાદશાહ પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એમ [illegible] [illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

સૂરત હતો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહિ (હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ)

તમારાથી ઘરમાં રખાય નહિ માટે આપણા રાજકુંવરને આપો તો સાહેબ ખુશી થશે" એ પ્રમાણે કહી તેમની પાસેથી દસ્તાવેજ કરાવી લેવો. એટલે આપણે ગામ પણ એ દાનમાં કરાવી સર્વે પૈસા દેવાના શેઠના દીકરાની વહુને રાજકુંવરના વેરે પરણાવીશું

સુન્દરમન કહેતા પ્રમાણે રાજાની તેમ્બારજીએ પ્રધાને શેઠાણીને પૂછ્યું કે શેઠ, તમારા દીકરાની વહુએ ગામથીજાન ખરચી પીધું એ વાત શું ખરી છે?

શેઠ—(નીચું જોઈને) હા! મેંજે આપણી આત પેટીને લાંછન લગાડ્યું!

પ્રધાન—ત્યારે હવે એને તમારે ઘરમાં રાખવી એ પણ વિચારવા જેવું થઇ પડ્યું હશે

શેઠ—સાહેબ, એ તો ખરૂં, હવે આપણે ખપતી નહિ અને એને ઘરમાં પણ રખાય નહિ એની ખુશીમાં આવે ત્યાં જાય

પ્રધાન—ત્યારે આપણા રાજકુંવરને આપો તો કેમ? તમારા પુત્રની વહુ પટરાણી થઈ બેસશે અને સુખ પામશે.

શેઠ—સુખ પામે કે દુઃખ પામે તેના માટે શું! મારે તો એને હવે કાંઈ સગાઈ રહી નથી. એની ખુશીમાં આવે ત્યાં જાય. મારા તરફથી એને કાંઈ રોકવું નથી.

પ્રધાન—ત્યારે તમે લખી આપો કે—" મારા દીકરાની વહુ રાજકુંવરને વરે તો મને કાંઈ આડચણ કે અ-ડકેસ નથી."

શેઠ—સાહેબને સારૂ લખી આપું મારે શું એને હવે શેની છે!

એમ કહી શેઠે ઉપર પ્રમાણે દસ્તાવેજ લખી આપી નીચે પોતાની સહી કરી—અને પ્રધાનની રજા માગી શેઠ

પણ આને આજે કહ્યું કે હવે હું વધુ વખત આને દર રોજે થયે મારે અહીં હાજર રહે ત્યાં! શું આ દુઃખની વાત!

આમે કહ્યું કે, મ. બિન્દુ ' હું ફ્રેંચ નાગરિક પેર વગે. રેતાંથી વજ્રાયુધનું પહેલું નામ જ કહી ના: મને ગામડુંથી લીધી તેથી તેને મટ એવે. પહેલાં ડેવને પહેલી વખત વિરુદ્ધ થને મેં કહી હોયતેનું કે. મને પતિને તાળીથી પેર તેડવે. નહિ તે જમાદાર હું ગામડુંવાને વરિત." એમ કહી માર્ટિનનું મળ્યું પણ આથી આમાં હદેશમાં એવી વાત થય હોઈ કે—" માની આંટિલ્લ દોરાની વહુએ માર્ટિનનું મળ્યું પણ અને તે ગામડુંવાને વગર છે " વળી તમાને વિલઝને પતનને એવી હમેશ લખી આપ્યો છે કે—" મ.ર. દોરાની વહુ ગામડુંવાળે વરે તે મને કાંઈ અગત્યનું કે આનંદ નથી." આ હકમથી મેં આપને હમણાં લખીને તાળીથી તેડ્યા છે. મારે આપની નજરમાં આવે તે કહેવું હતું માટેથી આપ ફરતો નહિ તે હું આપઘાત કરી મરીશ

હીરાલાલે વિચાર્યું કે, આમેને હાલ ઘરે... અને ભારે છે માટે તેને અત્રે હમણાં ઠોકરથી મારથી આપ ફરશે. એમ વિચારી આ પુરુષને હાલ આવાં પગરખાવાળા ... ઉપર ... ઉત્સવનું ભાષણ કરે છે ત્યાં મસ્ત અને જાતે ... ભાષણ કરવા લાગ્યાં.

રાણી—તમે કેમ છો અને ક્યારથી તમે અહીં કેમ આવ્યા છો!

હીરાલાલ—અમે બંને ઓ પુરુષ છીએ અને દુઃખનાં માર્યાં ... અહીં મરવા ...

મારૂં કુંવર ગયા પછીને માગીને કંઈક ગમ્યું છે અને કાઢ દેવર તેઓ ને બાજરાની આપની પછી મળ તે મન ર છે ના. પ્રમાણે કરીશ છે મારે હવે ચાડે તો ઠેકાણે અને ચાડે તો મરવા દે.

રૂકમ—કાંઈ ફિકર નહિ હું તમને ઉડી અમ અવતા દેવર નથી

એ પ્રમાણે કહી રૂકમ પૈસા બેને સાથે દેરને કર્ય ડીમા ગયા અને ત્યા પછી તજાવીને તેઓને અંદર ને ખ્યા સરકમાં હમેશના વખત પ્રમાણે કહેવું અને એટલે પ તને પેટે દમ્બતેર ગયું હવે. રૂકમએ દમ્બતેર વર્ષો ઓળીચંદને ચિઠ્ઠી પાને કહેવા માં તેડાવ્યા અને પૂછ્યું કે કેમ શેઠ, તમારૂ દીકરા હોટલવાળી વહુને મહોકિવાનું પડ્યું પોતું એ વાત ખરી છે કે!

શેઠ—આજમથી તેનું ત્યાંથી ! હ. તરેમ, એને આમની સાથ નેકી એક લગ્ડી !

રૂકમ—એ દમ્બતેર તમે સાંભળ ખરેકે ! અને એ પ્રમાણે પરણવા તમે ખુશી છે કે નહિ !

શેઠ—હા સરેમ, એ દમ્બતેર બે લખ્યો છે અને હવે એ વહુ આમને ખપતી નથી (આ વખત પેટ ન પસીનેમાં સ્વપ્નું કે, સાથ કમનું તે આને કુંવરની તે પરણી રામ આપશે પણ ન ાચિત કરતાંમાં પ્રકટ' અને ઠેઠ ઠેઠ હશે')

રૂકમ—તમારા દીકરાની વહુ પેર છે કે નહિ !

શેઠ—સરેમ, એ તો કાઢ સાસરાની બની ગઈ છે

આ વખત મારફતે ગુજરાતમાં કેવી કહેવા કે, ન નરેમ, એ તો એ પેર રહ્યા, કહો હું એમનો નેકી કહું એ તો આપનું કુંવરને વગર લગન સ્પષ્ટ છે.

એ તો શેઠના દીકરાની વહુ છે

સિપાઈ—અરે! બાઈજી, હુ તને માર વગર સાચુ કહુ છું કીકર નહિ. કેમ, આ શેઠના દીકરાની વહુ સાથે તારે પીછાન છે શુ? કે! ઠીક ઠીક બેસ.

એમ કહી સિપાઈ પેલાના માથા ઉપરથી સાફો તાણી નાખે છે એટલે તે નરવો ઓળખાઇ આવે છે અને સિપાઇ તેને ખૂબ જાડકાના ફટકા વતી મારે છે અને નરવો બુમેબુમ પાડે છે. આ જોઇને જોવા આવેલા લોકોની ઠઠ તથા કચેરીમંડળ આશ્ચર્ય પામી ખડખડ હસી પડે છે અને તાળીઓ પાડે છે.

આ જોઇ પ્રધાન તથા નુઝ્હાઝમ ઉઠ દીધા પછી નથા અને નુઝ્હાઝમ ત્યાંથી નાસવા જાય છે એટલે સિપાઇ તેને ઝાલે છે અને કહે છે કે—અરે બાઇજી! આ તને છે? આ શેઠના દીકરાની સ્ત્રી તને બોલાવે છે! એમ કહી તેને પણ એ ચાર ફટકા મારી નરવાની પાસે બેસાડે છે.

આ પછી રાજાએ પેલા પડદામાંથી હીરાલાલ તથા તેની વહુને બહાર કાઢયા (આ જોઇને મોતીચંદ શેઠ તથા નરવો બોલો પણ આશ્ચર્ય પામ્યા.)

રાજાએ મોતીચંદશેઠને કહ્યું કે, શેઠ આ દીકરો તથા વહુ તમારાં ખરાં કે?

શેઠ—(ઘણા આનંદથી) હા, સાહેબ! ખરાં મારી દુકાને એ નરવો મારા દીકરાની વહુના જેવા પોશાક પહેરીને આવેલો તેથી મે તેને મારા દીકરાની વહુ જાણી, પણ પુરો તપાસ કર્યો નહિ એ મારી મોટી ભૂલ છે, સાહેબ!

રાજા—એ તમારો દીકરો તથા વહુ તને આતાંરે આપ્યા છે. કારણ કે એ બને નિર્દોષ છે તેથી તે ખરું કરવાનાં હતા માટે તમે તેને મહેલે જઇને તમારા પોતાના ઘરમાં લઇ જજો.

કર્યો ? ખાસદાનો કે અમીરો બેગમોનો ? [illegible]
[illegible] ? ના, ના, એ [illegible] !!

નૂરજહાને શી રીત કરી તે [illegible] વિચારમાં પડ્યા તેમણે વિચાર્યું કે, તેણે [illegible] કર્યો છે, પણ તે જાણતું છે મારે બીજી રીત નહિ [illegible] તેની માફ [illegible] લુટી [illegible], તેના [illegible] ખાંસા અમીર ઉપર બોમારી, આખા શહેરમા [illegible], [illegible] નહિ મૂકતા શહેરમા [illegible]. [illegible] ખાસ [illegible] તથા [illegible] બોધ મળે આ પ્રમાણે [illegible] કોટવાલને તે પ્રમાણે કરવા હુકમ ફરમાવ્યો

કોટવાલે [illegible] હુકમ પ્રમાણે નૂરજહાનની [illegible] [illegible] લુટી લીધી અને તેનું [illegible] તથા [illegible] અને [illegible] તથા [illegible] ખાસદાનો [illegible] અને [illegible] ઉપર [illegible] [illegible] કોટવાલ [illegible] શહેરમાં [illegible] કપડાના [illegible] ? [illegible] નહિ [illegible] [illegible] અને કપડાને [illegible] !! [illegible] [illegible] "—" [illegible] "—" [illegible] " અને " [illegible] " આ કપડ [illegible] ? [illegible] તો [illegible] [illegible] ! [illegible] અને [illegible] " [illegible] " [illegible] (૪૮૦૦ [illegible]) [illegible]

દેશમાં [illegible] અને એક [illegible] પણ [illegible]
[illegible] આપ્યું [illegible]

[illegible] મારે [illegible] પ્રદેશ [illegible] [illegible] પુસ્તક [illegible] કહ્યું કે [illegible] [illegible] કામવિજય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તૈયાર છે તે [illegible].

[illegible] ભગવાને કામવિજય [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

सहमाना महादुःखं [illegible] ।
पश्चात् पूर्वकृतैर्घोरैः कर्मभिर्नरकवासिनः ॥

અર્થ—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રદેશ [illegible] દુઃખને સહન [illegible] થાય છે, [illegible] પ્રદેશ [illegible] [illegible] [illegible] નરકમાં [illegible] થાય છે

માટે [illegible] [illegible] તે [illegible] પણ [illegible] [illegible] પરમેશ્વર [illegible] પડ્યો છે તો [illegible] [illegible] એમ વિચારી [illegible] [illegible] [illegible].

વળી કેટલેક દૂર જતાં એક [illegible], તેમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે તેની પાસે [illegible] તે [illegible] કે, પ્રભુ, પ્રભુ! હવે તો [illegible] વગર [illegible] [illegible] છે. [illegible], મહેરબાની કરી એક [illegible] પાણી પાઓ તો જીવતદાન આપ્યું સમજશું.

કામવિજયના મોંમાંથી "પ્રભુ, પ્રભુ" એવા શબ્દો

૧૦

સરકની દની તે જોઇને તેને ખરૂં સમજીને કામાંધસિંહે તેમાંથી થોડો હિસ્સો આપવા તેને પ્રબંધ કરી. ચીકારી બોલ્યો કે, ખરૂં તો મારી પાસે નથી પણ આ દારૂ છે તે સુખેથી પી અને તારૂં ચીખવ. વળી મારે મારી ઝુંપડી છે ત્યાં આવે તો તાજા માંસનો ખોરાક આપી તૃપ્ત કરૂં.

કામાંધસિંહે વિચાર્યું કે, પ્રમાદસ્થાનક પણે જેના સ્થળી ઘણા અને આખા આત્મગુણનો નાશ થયો એ દારૂ-પીજ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે;—

मद्यं पीत्वा मतिभ्रंशो नराणां जायते ध्रुवं ।
न धर्मो न दया तेषां न ध्यानं न च सत्क्रिया ॥

અર્થ—દારૂ પીવાથી માણસની બુદ્ધિ નક્કી ભ્રષ્ટ થાય છે અને તેનામાં ધર્મ, દયા, ધ્યાન અને સારી ક્રિયા રહેતી નથી.

માટે તેનાથી તારૂં ચીખવવું કરતાં આમાં સાક્ષાત્ ઝેર છે. વળી તે માંસ ખાવાનું આમંત્રણ કરે છે, પણ ભૂખે મરવું તે માંસ ખાવા કરતાં ઘણું ઉત્તમ છે. કારણ કે—

हिंसानवर्धकं मांसमधर्मस्य प्रवर्धकं ।
दुःखस्योत्पादकं मांसं तस्मान्मांसम् न भक्षयेत् ॥

અર્થ—*માંસ હિંસા અને અધર્મનું વધારનારૂં છે

*માંસ શબ્દનો અર્થ શ્રી મનુમહારાજે આ પ્રમાણે આપ્યો છે - મામ્=મને+સ=તે. એટલે " મને તે " અથવા " તે મને. " ભાવાર્થ એવો છે કે, આ લોકમાં એના માંસનું હું ભક્ષણ કરીશ તે મને (" માંસ ") પરલોકમાં ભક્ષણ કરશે. દારૂ તથા માંસાહારથી શરીર, મન, નીતિને થતું નુકશાન, તથા દરેક ધર્મશાસ્ત્ર દારૂ તથા માંસ ખાવાની મના કરે છે તે સાબીત કરનારાં પ્રમાણો, વનસ્પતિઆહારના ગુણ જાણવા માટે પ્રખ્યાત ડાક્ટરો, દર્શનો, વૈદો, કવિઓ, તત્વજ્ઞાનીઓ વિગેરેના અભિપ્રાયો—એ સર્વ સહિત તથા

આ. જગમ્બોર ઘણા દિવસ સુધી પડી રહ્યો કારણ ઘણેરાથી નથી કામના હવે સંગ રંગમાજ આવી રહ હતી તે મિત્ર, વિધા, સર્વે અને વિસરી ગયો પાર છે કે —

દોહરા.

"સત્ય શીળ તોપણ ગયું, ગયુંજ નિરમળ નામ;
સૌ પાણી વહીને ગયું, જ્યારે પ્રગટયો કામ. ૧
પુત્ર મિત્ર વ્હાલો નહીં, નહિ રૂપ નહીં દામ;
પરિન પણ વ્હાલો નહીં, જ્યારે પ્રગટયો કામ. ૨
અળખામણું આખું જગત,અળખામણા શિવધામ;
આત્મા નિજ અળખામણો, જ્યારે પ્રગટયો કામ.૩
ગમે ન ઘર પુર મેડિયો, ગમે ન ઉદ્યમ કામ;
ગમે ન વાન વિધા તણી, જ્યારે પ્રગટયો કામ. ૪
ઉમયા હરે ન જીતિયો, જીત્યો નહીં શ્રી રામ; •
બ્રહ્માએ નવ જીતિયો, કાળ રૂપિ જે કામ. ૫
વેદ પઠન કવિ ચાતુરી, સઘળી વાતો સ્હેલ;
આસ ચઢન ઇંદ્રી દમન, કામ જીતન મુશ્કેલ. ૬

● કામ એટલે ઇંદ્રિયાથી વિકાર, તેને સંસ્કૃતમા અનેક પ્રકારે દેવ ગણે છે અને માણસના મન ઉપર જે જે પ્રકારે એ રાજના સત્તા ચલાવે છે તે પ્રમાણે તેના જુદા જુદા નામ કવિઓએ રચનામા આપેલા છે તેમ કે —

શ્લોક.

मदनो मन्मथो मारः प्रद्युम्नो मीनकेतनः ।
कन्दर्पो दर्पकोऽनंगः कामः पंचशरः स्मरः ॥१॥
शम्बरारिर्मनसिजः कुसुमेषु रनन्यजः ।
पुष्पधन्वा रतिपतिर्मकरध्वज आत्मभूः ॥२॥

અર્થઃ—મદન—મદ ઉપજાવનાર. મન્મથ—મનને ડોળી નાખનાર. મારઃ—મારનાર. પ્રદ્યુમ્ન—મનને ઉન્મત્ત કરનાર. મીનકેતન—જેની ધજામા માછલી કાઢેલી છે એવો. કન્દર્પ—ગર્વ ઉપજાવનાર

છતાં એમ દેખેલ હશે તેજ લાગી રહેવા.

મંજુકાએ કામોદસિંહ જ્યારે પોતે ઘરે ઘણું વર્ષ પહેલું માથું દેઈ દીધું કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

કદલી કાઢી કર તણી, દીં આપી પકવાન:
અલિકાને વળી અર્પિયો, જાણ્યો બેઉ સમાન. ૧

જ્યારે કામોદસિંહની પત્ને હાથ પણ ન રહ્યું ત્યારે મંજુકાએ કહ્યું કે, વિક્રમણ, હવે હાથ પણ ઉઘાડ કરીને પીશે. હવે જ્યારે ખર્ચ થયું છે માટે આમ નિરાંતથી બેઠી રહે મુગ્ધ તો રીતે જાણશે ? મંજુકાનું આવું [illegible] ઘણું સાંભળી તેણે વિચાર કર્યો કે, તને આવી આરામ ન મળ્યા પેટી ભીંજ ભરીને ઢાંકી રાખે જ્યારે આવવાનું કહેતી હતી પણ ને તે રીતે. નહીં તો તે. તે જ સાથે હતું છે ? પેટી નિકાળી મને હાથે ભરતી સહ [illegible] મોટે એમ મને છે તે એને મન્ત્ર શું [illegible]

• એને, અભિમાની બુદ્ધિ કેટલી છે અને આવું [illegible] જે' પ્રથમ તેણે કર, માત્ર ખાવાનું અને અનુષ્ઠાન કરવાનું [illegible] ત્યારે મૂકી વરસ કામ કરા અને પગર ખાવાનું મૂકવા [illegible] પણ ખાઈ કંઈ નહિ. તે આ વખત અભિમાની મનવાળી તે [illegible] કામ તેની બાબતી કરીને પોતાને હાથ પકડ આવે કે. [illegible] અભિમાનો છે ? એવામાં અભિમાનો દુકાનું કોઈ તેનામાં [illegible] દુકાન આવ્યા સમજવા કારણ કે હવે દુકાનો નાશક [illegible] નિવાર છે વધુ એવું વિચાર અભિમાન કરી કામ પૂર્ણ તેવું [illegible] પણ કરેલા કામ તેને પૂરી સમજી કહ્યું છે ?—' પ્રથમ કામ પૂરતા થાય, પછી તો સઘળે થાય હતા" વગેરે કહ્યું છે.—વિવેક-ભૂષણમાં વિવિધાન: કાલમુખા. ઉલટે જે આમુક ખાય કે [illegible] વિચારથી ભૂલ કરો તેની કોઈ રીતે અપેક્ષિત (મૂર્ખ.) થાય છે (વર્ણદી)

સ કાંઈ હાથપાની શિક્ષા થવાની છે એવા દિવસે અને એવા વખતે તથા એવા લોકોએ એક બીજા નિર્દોષ તદ્દ-ન્નગરને ફાંસીની શિક્ષા થવાની છે; જેનું કારણ તપાસવા આપણે હવે પણ સુદર્શનદેવીના નિવાસ તરફ ફરીએ.

રૂપસુંદરી રાણીએ રાજાની મેરબાનીનો લાભ લઈને એક સુખાસનમાં સુદર્શનદેવીને તેડાવી મોકલ્યું કે, અમ રાજાની નજરનાં પ્રકાશકોએ મારા ઉપર મહેરબાનીથી કિંમતી હીરા એક મોકલ્યાં છે ને આભારના બદલામાં મારે એથી પણ સરસ હીરા તેમને મોકલવા મરજી છે. હમે મારી એક દાસીને હાથ ઘણું અમૂલ્ય મોકલવાની હોવાથી તેની સાથેજ એ હીરા મોકલવા ઈચ્છા કરી છે માટે તમે હમણાં અહીં આવીને મારી પાસેનાં હીરા જોઈ લ્યો અને પછી એથી સુંદર હીરા મોકલી આપો એમ મારી ઇચ્છા છે.

સુદર્શન તુરત મુજબ સુદર્શનદેવી રાજાના આ વખતે સભામંડપમાં ગયા. આ વખતે વરસાદ ઝરમર ઝરમર વરસતો હતો, મોર મધુર અવાજ કરતા હતા. ઉપવન-માં ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર અને રૂપેરી કોરની સુંદર સાડી એક ડિબામાં ઉપર મોતી મોતીથી ભરેલી હતી અને સારંગીમાં "વર્ષાઋતુ વર્ણન" કવિતાની હતી આવી રીતે સઘળું આ સારૂં એ વખત કાંઈ નરસું ન હતું, કારણકે એવા વખતે અને એવી રીતે તેના બંધાણી પતિને ઘણી વાર વિરહ-વિયોગ અને ઘણી વાર પ્રભુ-પ્રેમના મહાસાગરમાં ડુ-બકીઓ ખવરાવી હતી.

કેટલાંક સમય ન હતા કે આ કોઈ દેખાવ જોઈ ખુશ ન થાય. તે સારી સ્ત્રીઓને જોઈ આનંદ પામવા પણ સહુ કોઈ જોઈ નીચે દષ્ટિ કરી. દષ્ટિમાંથી વિકાર થાય છે અને એકાન્ત ને વિકારને વધારે છે એમ તે બરાબર સમજતા હતા. એમ,

સારંગી કેવી મધુર લાગે છે! જેવી એક આપણા ઓ પુરૂષના ઉપર મના ચલાવે છે તેવીજ આ સારંગી પણ અબળા છતાં તેના શોખીનો ઉપર મના ચલાવે છે. કવિઓનો વાણી સારંગી અને કવિતામાં સુમ્પેજ થઇ જાય છે જુઓ. તો ખરા આ એક વસંતઋતુના વર્ણનમાં એ. કવિએ કેવી ખુબી વાપરી છે!

એમ કહીને વસંતઋતુની કુદરતનું વર્ણન કરવા કરતા વિલાસમુખના શિર ઉપર આવી પડી. એક સમજતા કે બે દિવસનો વિયોગ પણ સહન ન થવાથી રાણીએ હમણા કુચેષ્ટા કરવા માંડી છે. પણ કાર તથા હીરાસતીને જાણ થવાથી એ કુચેષ્ટા પડી રખ મરકતા અટકશે. એમ સમજી કેમ થઇ બોલ્યો કે, "માતુશ્રી, મારે જરૂરના કામ માટે જવાનું છે માટે જે કામે મને બોલાવ્યો છે તે કામ ફરમાવો."

રાણી બોલી. "અહો સુદર્શનજી, સારંગીની ધુનમા તે ધુનમા એ વાત તો હું ભૂલીજ ગઇ, માફ કરજો. જુઓ જે સપડ઼ તમને હું બતાવવા માગું છું તે સપડામાંથી મેં આ કાગળ કાઢી છે. એનું પોત અને કુમાશ તો જુઓ." એમ કહી તેનો હાથ પોતાના શિર તરફ ખેંચ્યો. સદ્ગુણી રૂપસુંદરી એવી મૂર્ખ નહોતી કે પરીક્ષા ખાતર પરપુરૂષનો હાથ પોતાના અંગને અડવા દે. માત્ર તે હાથ ખેંચાય તે છે કે નહિ તેટલુંજ જોવા માગતી હતી. કોઇ વખત હાથ પાછો ખેંચી લીધે અને જાણે કે આ પોત શ્રીકૃષ્ણ સમજ્યોજ નથી એવો દેખાવ કરીને બોલ્યો કે, "માતુશ્રી, પોત એમ નહિ જોઇ શકાય. એ ચોળી બદલીને બીજી પહેરો અને તે મને જોવા આપો."

આ યુક્તિ નિષ્ફળ જવાથી રાણીએ હવે તેને ખુલ્લી વાત કરી અને સુખ સંબંધ બાંધવા વિનંતી કરી. તથા

નગીના મારને ખરી દહીનથી ચાંદેર કર્યો

બીજે દિવસે નસીબના ભાર વચ્ચે શિક્ષા થવાની જ હતી એ બન્ને રાજાઓ, બન્ને પ્રધાનો, બીજા અમલદારો અને આસપાસ નગરમાંથી લોકોની મોટી ઠઠ મળી ત્યાં સુદર્શન શેઠને ફાંસી દેવા તથા કામધ્વજસિંહના હાથ કાપવા માટે ન લેઇને રાજપુરૂષો ત્યાં આવ્યા.

એવું મહાન દરીદ્ર જોઇને દુઃખીઆ ઉપર દુઃખ પડતું જોઇ સર્વને દયા આવી, અને એક મુદ્રા—ધીમત શ્રીમંતને ફાંસી માટે સજ્જ થતો જોઇ લોકોની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં. રાજપુરૂષે લોકોમાં આ બન્નેના નામ તથા ગુન્હા અને તે ગુન્હા માટે ફરમાવેલી શિક્ષા જાહેર કરી. આ સાંભળી બન્ને મિત્રોએ એક બીજાને ઓળખ્યા અને કામધ્વજસિંહ દોડીને સુદર્શનને ભેટી પડ્યો. સૌ લોકો અને બન્ને રાજાના અચંબા વચ્ચે તેણે સુદર્શન શેઠને કહ્યું કે—

"મહાન વ્હાલા મિત્ર, તમારી આ દશા જોઇ મારૂં હૃદય ફાટી જાય છે અને મારૂં બધું દુઃખ વિસરી જાઉં છું. આ રાજપુરૂષના જણાવ્યા પ્રમાણે ગુન્હો તમારાથી કદી પણ બને એ હું સ્વપ્નમાં પણ માની શકતો નથી પણ હું સત્યને સદાય કરીશ. હું કે જે મહાપાપી છું અને હમણાં તમને જે શિક્ષા ફરમાવી છે તે શિક્ષાને ખરેખર પાત્ર છું. તો તમારી જેવા હું ઉદાર અને એક શિયળવંત પુરૂષ દુનીઆને સારો દાખલો બેસાડવા વધું જીવે તે માટે હું ફાંસી પર ચઢીશ."

પછી તે રાજાની તરફ ફરીને બોલ્યો કે, હે મહારાજ! દેવાંગદની શિક્ષા અમલમાં મૂકતા પહેલાં આપશ્રી જે ઇન્સાફ જણાવે તે પૂરી કરવા આપનો ધારો છે તે મુજબ

મુર કામ વિકાર ઉત્પન્ન થવાથી હું કહેવાથી ભવિષ્યમાં બહુ પસ્તાવો નહિ થાય પણ તે મરણ સુધી પાપ હું બચાવશે. (એમ કહી તેને નવે ઉત્તમ કરી બતાવ્યો) જ્ઞાન અને સમજણના અભ્યાસ વગર ભવિષ્યની ચિંતાનું જ વિચારથી ભવિષ્યનું દુઃખ અને તેના કાર્યો જાણી, અતિ અને ગુન્હા અને નિજ દુઃખ કરે પ્રમાણે હું જોઈ શકે. અહીં વાત છે કે —

દોહરો.

"વ્યભિચારી, જૂઠ ગુના વળી, અધર્મ ને અન્યાય;
વિવિધ દોષ વ્યભિચારના, કુકર્મમાં કે'વાય. ૧
લાજ ઘટે બહુ લોકમાં, શત્રુના શિર થાય;
આશા ભૂંડું ઊપજે, છેક કદાપિ જાય. ૨
સદ્ગુણ સઘળા હોય પણ, ચિત્ત ચાહે વ્યભિચાર;
જશ નવ પામે જગતમાં, કરે લોક ધિક્કાર. ૩
ઉત્તમ બુદ્ધિ ન ઉપજે, સૂઝે ન ઉદ્યમ સાર;
ગર્વ ગુમાવે ગાંઠનો, જારકર્મ કરનાર. ૪
કૂપ પડી મરવું ભલું, પીવું ભલું વિષપાન;
અનેક દુઃખની આપદા, નહિ વ્યભિચાર સમાન. ૫
નામ બૂડાડે આપનું, કુળમાં ધરે કલંક;
ટળે ન કદિયે ટાળતાં, એ લાંછનનો અંક. ૬
નાક કપાયું તે કદી, ફરી ન આવ્યું થાય;
લાંછન લાગ્યું તે કદી, જાર તણું નહિ જાય. ૭
પાછળથી પસ્તાય પણ, અંતે નહિ ઉપાય;
પડી પરોણે ભાન તે, છેલ્લું ઘણાં નવ જાય. ૮
આમ સમાં ઊજળે મુખે, બોલી શકાય ન બોલ;
વ્યભિચારીનો વિશ્વમાં, તરણા તુલ્ય તોલ. ૯
હોય રાય કે રાંક પણ, નિશ્ચે બહુ નિંદાય;

રાજા ઘણા દિવસથી કરતા હતા તે સુદર્શનશેઠને પહેરાવ્યો અને આભારી આશ્રય સૂચવી શેઠને વધાવ્યા અને શેઠને મોટાઈ બક્ષી. અભયારાણીના રાજાએ આ નવા પ્રધાનના માનાર્થે સર્વ કેદીઓને છુટા કર્યા અને સુદર્શનશેઠને મોટા ઠાઠથી પોતાને ઘેર મોકલ્યો.

બીજે દિવસે રાજા રાણી તથા બન્ને પ્રધાન પોતાની નગરીમાં ગયા. કામાંધસિંહ પણ પોતાના મિત્ર ભેગો ગયો. ત્યાં તેને રાજ્ય અને વડીલોની ગાદી મિલકત કરતાં અત્યંત મિત્રતાની સોબતમાં વધારે આનંદ અને સુખ જણાયું. હવે તે તદન ધર્મપૂર્વક,વિવેકવંત અને શુદ્ધ હૃદયથી વર્તવા લાગ્યો.

હિત શિક્ષા.

વ્યભિચારી નર નર્કમાં પડશે, સુખ સંપત્તિ ખોવશે;
વચન સુણે ને સ્વર્ગ મળે એ, શિયળવંતને હોવે.

મુમુક્ષુ. ૭

વળી કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

अन्यायोपार्जितं द्रव्यं दशवर्षाणि तिष्ठति ।
प्राप्ते एकादशे वर्षे, समूलं च विनश्यति ॥ १ ॥

અર્થ—ખોટા માર્ગથી મેળવેલો પૈસો ઘણું ટકે તો દશ વર્ષ સુધી ટકે, એ પછી અગીઆરમે વર્ષે તે સઘળો જાય છે

પાખંડ ને શ્રીકૃષ્ણના ઘરમાં બીજા કામનો વાંધો રહ્યો હતો. ઘરમાં કોઠી નહિ અને કોઠીમાં ભરવાનું નહિ. કહ્યું છે કે, "ધર્મે જાય અને ધર્મે ઘર." વળી કહ્યું છે કે, "ચોરનાં હાલ્લાં સિકે ચડે નહિ અને નિસાસાનો માલ પહોંચે નહિ." તેઓએ ખેતીનાં ઓજાર પણ વેચી ખાધાં હતાં અને ખેતીનો ધંધો બીલકુલ કરતા નહોતા, માત્ર ચોરી કરીનેજ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા.

આથી તેમની ખ્યાતી એટલી જાણી હતી કે આસ-પાસના ગામમાં ચોરી થતી તોપણ તરત તેમને કચેરીમાં પકડવામાં આવતા હતા! કહ્યું છે કે, "નઠિનો ચોર મા-ર્યો જાય અને નઠિનો વાણીયો રડી જાય."

એક દિવસ પાખંડે શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે ભાઈ, ચો-રી કરતાં આપણને ઘણાં વરસ વીત્યાં પણ આપણી ધાને ભરી થઇ નહિ તેમ ઘરમાં ધન પણ જમ્યા નહિ. માટે હવે તો કોઇ મોટા શ્રીમંતને ઘેર ખાતર પાડીને ઘણો પૈ-સો લાવીએ તો ઠીક; નહિતો આપણને આખા આયખાની આ-વરદા પૂરી થશે. એમ વાતચીત કરી તેઓએ ત્યાંથી દશ ગાઉ ઉપર એક ધનપુર કરીને ધનવંત શહેર હતું ત્યાં રહેતો કોઇ શ્રીમંતના ઘરમાં ખાતર પાડવાનો ઠરાવ કર્યો.

બીજે દિવસે તેઓ શહેરમાં વહેપારી વેષે આવી

પડ્યો રહ્યો હતો તે તેણે ધણીને આપવા માંડ્યું

પાજુજી—એ દાગીના ભરેલું હશે ને. તેથી તમા[illegible] [illegible] ઠીક [illegible] લાગે તો તમારે પણ શું કરવા આપવા જોઈએ ? તમે આ લેઈ કરવા ગયા હતાં ? [illegible] છે. વળી તેણે ધણીને ખબર પણ નથી કે તમને મળ્યો છે; તો તમારે તેને [illegible] આપ[illegible] શું કરવા જોઈએ ? તમારા જેવા [illegible] કેમ હોય [illegible] ઘેર આવે તેને [illegible] !

સરિતા—બસ ! મારે એવો હરામનો માલ જોઈતો નથી. મારે એના ધણીને [illegible] ખબર પડી ત્યારે એ કેટલો બધો [illegible] ? અરેરે ! આપણો જીવ એવો [illegible] !! આપણો એક [illegible] છે તો આપણને કેવું લાગે છે ! તો આમાં તો કોણ જાણે કે [illegible] હજાર રૂપીઆનો માલ હશે વળી આપણે કેટલા [illegible] છે કે એવો નિસાસાનો માલ લઈએ ? પરમેશ્વરે દાંત આપ્યા છે તો ચાવણું પણ આપશે

એવી વાતો કરે છે એટલામાં તો પેલા દાગીનાનો ધણી નિર્ધનદાસ દાગીનાની શોધ કરતો કરતો બેબાકળો [illegible] રોતો આવે છે તેનું મોં [illegible] થયેલું જોઈ તથા તેને રોતો જોઈ સરિતાએ પૂછ્યું કે, હે ભાઈ ! તમે આમ [illegible] કેમ રોઓ છો ! તમારું શું ખોવાયું છે ?

નિર્ધનશા— ([illegible]) અરે ! બ્હેન ! મારો ઘરેણાંનો દાગીનો પેલા [illegible] પડ્યો રહ્યો હતો તે હવે કોણ જાણે કેના હાથમાં આવ્યો હશે ? ને જો [illegible] પરમેશ્વર વસે ને આપવે તો આપે, નહિ તો રસ્તો ખોટી છે મારે શી ખબર પડે કે કોને જડ્યો છે! અરેરે એ દાગીનામાં હું કેટલું

ત્યાં અને એક અગ્નિકુંડ ધરમા બાજર ધડીને પેસ. ત્યાં અગ્નિકુંડ—એક કેડીઆ અને કદરૂપ પુરુષને પરિશ્રમ ગણી તેને સુદ્ધાં કરે છે. આ જોઈને શ્રીકૃષ્ણે પાપવૃષ્ટિને કહ્યું કે, આવું નીચ કામ તથા સુદ્ધાં કરીને બેસાડે. પૈસા પણ સેવ ધરીને નથી. એમ કહીને તેઓ ત્યાંથી કલાસ બહાર નીકળ્યા.

ત્યાંથી વળી એક આશ્ચર્યકારક ધરમાં જઈને પેસ ત્યાં બાળક ઉદરમાં ઘણો ઘણો અગ્નિ બોલે છે અને કહે છે કે, તમારો આ ધર્મ-તમારો વિનાશ ધર્મ-તમારા એ-કના એકરીક ધર્મ—ને બોલ સમાન છે—એક ધર્મ છત અદરસ પણ પુન. આવું સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણે પાપવૃષ્ટિને કહ્યું કે, આથી નિનો અતિશય દેહને નથ. અગ્નિ કરીને મહીમાહર્ષ બેસાડે પૈસા પણ દેશ ધરેન નથ. તેઓ ત્યાંથી પણ કલાસના બહાર નીકળ્યા. એટલે વરસદ થવા આવ્યું તેથી પોતાના સુકાને ગયા.

પ્રાતઃકાળ થયો એટલે બંને આગળ ચાલ્યા પછી કેટલેક દૂર ગયા પંચાવન ધરના સમયમાં કેટલાક સ્થળે ઘેર બેઠેલા ભાઈ સાથે જવા નીકળ્યા. તેઓ સમયમાં પેસ એક ઠેકાણે એક ઉંદરો શ્રાવણમાસનો ભાવથી નૈવેદ્ય કરવા બેઠા સાથે મહેતાજી આગળ બોલતો હતો.

ચોપાઇ.

"કાચો પારો ખાવો અન્ન, તેવું છે ચોરીનું ધન;
કાચી ખાવી છે હરતાળ, તેવો છે ચોરીનો માલ. ૧
માથા ઉપર બળે અગન ડાળ, તેવો છે ચોરીનો માલ;
હાથ અંગારાં ઉપરે ખાળ, તેવો છે ચોરીનો માલ. ૨
માથા આમળા જેવી ગાળ, તેવો છે ચોરીનો માલ;

થઈ એમનાં મુખ્ય પછી અમે અમારી ખરાબ દશાથી બેઉ એક. માટે આપણો 'સોમૈયા તારે માથે વગ' કે ચોરી ન કરવી. 'કીડીને કણ ને હાથીને મણ' વળી રહે છે તો શું મારે પેટ નહિ ભરાય? એમ વિચારી ભીખુજી, પાભુજીને કહ્યા વગર જનોમાંનો ઘેર આવતો રહ્યો.

પાભુજીએ ભીખુજીની શોધ કરી પણ જડ્યો નહિ તેથી તે બીજા કોઇ માણસને સાથે લેઈને પેટ ભરવાને ગામમાં અને ચોરી કરવા પેઠો ત્યાં એક વણિઆના ઘરમાં ખાતર પાડીને પટારામાંથી એક હજાર રૂપીઆની કોથળી કાઢી. આ વાતની ચોકીઆતોને ખબર પડવાથી તેઓ ઘરને કોરે ઉભા રહ્યા હતા. જેવો તે ધન લેઇ બહાર નીકળ્યો કે સાથે ઝાલવા પણ આવે છે તેવામાં તેના મને પણ ચોકીઆતોએ ઝાલ્યો. આ વાતની પેલા ચોકીઆત માણસને ખબર પડવાથી (તેનું નામ પાભુજી છે તો તે માર્યો જાય એમ કરવાથી) તે પાભુજીનું માથું કાપી નાખી નાસીને ઘરની બહાર નીકળી ગયો. પાભુજીના ધડ સાથે વણ્યા ઘરને ચોકીઆતોએ બહાર જેથી કાઢ્યું અને તેને વગડામાં લઈને દાટ્યું ત્યાં તેના ધડને શિયાળ વિગેરે જનાવરોએ ફાડી ખાધું.

પેલો ભીખુજી ઘેર આવીને કેટલો ત્યાં ખાધુંપીધું ને (૪) ના પગારની મહીનદાર રહ્યો. અને નાનું કામથી પેટ ભરી સુખમાં દિવસ ગુજરવા લાગ્યો. એમ જાત મહેનત સુધી કેમ ન ધ્રુજીને દશા વેઠી કરીને (૪૦) ખરચ્યા તેના બે ભાઇ હેઠને એની કરવા પ્રમાણે કહ્યું છે કે—"જેની દાનત ન્યાય છે તેને ઇશ્વર મદદ છે." વળી કહ્યું છે કે—"માણસ તો મહેનત કરે છે પણ ધન, ઈશ્વર મોકલે છે." એનો દાનત સુધરી તેનું નસીબ પણ સુધર્યું સમજવું. ભીખુજીને

(१) "दानत तेवी बरकत" अथवा भलानुं भलुं अने भूंडानुं भूंडुं.

"Frost and fraud both end in foul."

or

"Cheating play never thrives."

ભલા અને ભૂંડાની વાત.

ભલો અને ભૂંડો એ નામના બે મિત્રો હતા. તેમાં ભલો તે કેવળ ભલોજ હતો; અવગુણ કરનારનો પણ ગુણ કરે તેવો, દયાળુ, માયાળુ અને સૌ કોને (શત્રુ મિત્રને) સુખ આપે તેવો હતો. આથી પરમેશ્વરની તેના ઉપર બહુ કૃપા હતી અને ઘરમાં પૈસો પણ પુષ્કળ હતો. ભૂંડામાં આથી ઉલટા ગુણ હતા; તે તો કેવળ ભૂંડાનો સરદાર હતો. પોતાને સારૂ સુખ આપનારનો પણ બુરૂ કરે તેવો હતો. આથી "દાનત તેવી બરકત" તે કહેવત પ્રમાણે તેને હતું. અવસર કે ઘરમાં દાણા ફુલી કરતા હતા!

ભલો, ભૂંડાની બહુ બદદાનત જાણતો હતો તેને વારવાર પોતાને ઘેર જમાડતો અને તેના ઘરમાં ખૂટતી જરૂર પોતાના ઘેરથી મોકલતો. ટુંકામાં—તેના ઘરનું આખું ગુજરાન પોતે ચલાવતો હતો; વળી માથે આફત આવી હોય તો તેમાં મદદ કરતો. આ રીતે તો ભલાનો ભૂંડા ઉપર ઘણો ભાર રહેતાં પણ વખતે લાગ હતો.

એક દિવસ ભલાએ એવો વિચાર કર્યો કે—મારે ભૂં-

[illegible]

[illegible]

[illegible] પણ એવું [illegible] છે કે [illegible] પણ ડરતો નથી પણ એવું [illegible] સમજે છે કે એ [illegible] ન [illegible] અને [illegible]

ગના શિખર ઉપર દૃષ્ટિ પડતાં દેવગ પાસેનું મન વાદ અટ-કયું અને બોલ્યો:—

"પ્રેમનો દેવ, ક્ષમાનો ઈશ, શાંતિનો ઉપદેશક અને મિત્રનો ભગવાન! શું તને દશ દશ વરસ થયાં નજરથી દૂર દેખવા છતાં પણ મારા મનમાંથી નહિ ખસ્યો? પેલું પવિત્ર ધર્મસ્થાનનું શિખર આકાશને ભેટતું દેખાય છે પણ તેના આસ્તિકપણાથી ઘણું દૂર છે તો પછી મલીન માનવીઓ જાગે એવો ઉપદેશ દેવ તેમાં શી નવાઈ? કાંઈથી ગીતાર્થ મળેલો પ્રેમ અને ન્યાય બુદ્ધિ હવે ક્યાંથી મૂર્તિમાન થાય અને હું મનુષ્યની મિત્રતા ચાહું તે કરી મને તેમજ નથી. તો આ સાદનહીન વૃક્ષોની ઓળખ અને આ કુદરતી તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર પક્ષીનાં પુસ્તકો, એથી શું મને આનંદનું કારણ નથી! જન્મમાં આવો એ જાણવાથી માલુમ પડત!"

આ મોટા સાદથી બોલાયલા બોલ બળાપે સાંભળ્યા ને વ્હાલમના કાનું બોલવા ધાર્યો હતો પણ વગર એટલામાં પેલા તાપસનું બોલવું શરૂ થયું:—

"જ્યારથી હું માણસ જાતને તજીને નીકળ્યો છું ત્યારથી હું કુદરતની ઓળખમાં ઘણું ફર્યો છું. વનસ્પતિ શાસ્ત્રની શોધ ખોળ કરવામાં મને ઘણો આનંદ મળ્યો છે. અનેક કીમતી દવાઓ કે જે વડે અસંખ્ય રોગ, હજારો જેર આદિથી વિ-કારને પણ ઘડીમાં આરામ થાય એવી વનસ્પતિઓ મને જડી આવી છે, કે જેના સંબંધ મારે આ જાતની પેદાશ મને ઘણી કીમતી થઈ પડી છે. પરંતુ દુષ્ટ માનવ જાતને એમાંનો અંશ પણ આપવા નહિ દઉં."

એમ કહી તેણે કેટલીક પડીકીઓ અને શીશીઓ ઝ-ળતા ખિસ્સામાંથી એક પડી એક શીશી કાઢી અને એક પડીકી હાથમાં લેઈ તે બોલ્યો:—

થી તેને પોતાના મૂળ સ્વભાવે આણ્યો કે ને માણસે હવે પોતાની ભૂલ કબૂલ કરી અને ઘેર જઇ કુટુંબ તથા માણસજાતની જનની સેવા ઉઠાવવા વચન આપ્યું, પછી જૂદા પડ્યા એ વખતે ભાગ્યને પેલી ચમત્કારીક વનસ્પતિઓમાંની કેટલીક ભેટ મળી, જેમાં એક દવા સર્પદંશનું ઝેર ઉતારવા માટે અકસીર હતી

ભાગ્ય ચાલતાં ચાલતા એક શહેરમા આવી પહોંચ્યો અંદર જઇને જૂએ છે તો બધે શોકકારાળું થઇ રહ્યું છે ને દીલગીરી પસરી રહી છે. વેપારીઓ દુકાનો અટકાવી કપાળ ધારી બેઠા છે. બીજા લોકો પણ ઉદ્યમ છોડી ઉદાસ થઇ અમસમાકાર બેસી રહ્યા છે આવો બનાવ જોઇ ભાગ્યે કોઇ માણસને પૂછ્યું કે ભાઇ, શહેરમા સર્વ લોક ધંધો છોડી ઉદાસ મોઢે કેમ બેસી રહ્યા છે ! ત્યારે પેલા માણસે કહ્યું કે, આ શહેરના રાજાને પુત્ર નહોતો, માત્ર એકજ દીકરી હતી તેથી તેને રાજા પુત્રસમ ગણતા હતા. તેને આજરોજ સર્પે ડંસ કર્યો છે; તેનું ઝેર આખા શરીરે વ્યાપી ગયું છે તે ઝેર ઉતારનારને રાજાએ અર્ધું રાજ્ય અને ને કુંવરી તેને પરણાવવાનો ઢંઢેરો પીટાવ્યો છે, પણ અત્યાર સુધીમાં ઝેર ઉતારનાર કોઇ મળ્યું નહિ અને બીજા કરેલા ઉપચારો નિષ્ફળ ગયા; અને હવે સાંજ પડવા આવી છે, માટે તેને અગ્નિદાહ દેવાને કાંઇ વાર નથી.

આ હકીકત સાંભળી ભાગ્યએ તે માણસને કહ્યું કે, પરમેશ્વરની કૃપાથી એ સર્પઝેર હું ઉતારીશ માટે તમે જાઓ અને રાજાને કહી લાશને અગ્નિદાહ દેવા લેઇ જતાં અટકાવો. આથી પેલા માણસે ઢંઢેરો ફરનારમાં જઇ ને ખબર કરી તેથી ભાગ્યને રાજાના માણસો આવી પાલખીએ બેસાડી મોટા ઠાઠથી દરબારમાં તેડી ગયા. ભાગ્ય.

એક દિવસ ભલાને લેઈ વહાણમાં બેસી દરીઆની સફર કરવા નીકળ્યો. અર્ધે દરીએ જતાં ભલાને ધક્કો મારી તેણે તે દરીઆમાં પાડ્યો અને પોતે ઘેર આવી પ્રથમની માફક બાપ મુઆનો ખાલી ઢોંગ કર્યો. ભૂંડો, ભલાનો બાપ છે એમ ધારી લોકોએ ભલાની બધી મિલકત તેને સોંપી.

હવે ભલાની હકીકત સાંભળો—"જેની દાનત સાફ છે તેને ઈશ્વર સહાય છે"—તેને દરીઆમાં એક પાટીઉં હાથ લાગ્યું તે વડે તે તરીને સામે કિનારે આવ્યો. કહ્યું છે કે—"મારી શકે કોણ જેને રાખે રામ" વળી કહ્યું છે કે.—"આયુષ્યનો દોર જમજનતા છતાં પણ કપાતો નથી પણ નિમિત્તે, વિના આરે એની મેળે ઝટ તૂટી જાય છે." ભલો સામે કિનારે આવી લુગડાં સૂકવી ટટાર થઈ ગામ તરફ ચાલ્યો. ગામની ભાગોળમાં જઈ જુએ છે તો એક મોટું સુંદર તળાવ દીઠું તેની પાળ ઉપર એક મોટો પાળીઓ રોપેલો દીઠો. તે પાળીઆ ઉપર એક લાકડાનું પાટિયું લટકાવેલું હતું, તેમાં "આ પાળીઆમાં લખેલા દસ્તાવેજનો જે ખુલાસો કરશે તેને આ શહેરનું પ્રધાનપણું આપવામાં આવશે." એમ લખેલું હતું તેની પાસે એક સિપાઈ બેઠેલ હતો.

આ પાળીઓ પથ્થરનો હતો; તે પણ વાંચી ત્યાં રોપેલો હતો તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું.—

"પ્રથમ માથું મુકતાંજ ઠોકર નાખું છું; અને પછીથી ઘર મૂકતાં એક હાથના છેટામાં ચાર હાથની હીરાજડિત સોનાની મૂર્ત્તિ છે, તે લે."

એ પ્રમાણે પાળીઆમાં અક્ષર કોતરેલા હતા, તેથી તેમાં અગાધ ભેદ છે, એમ સહુના ધારવામાં હતું. પણ લોકો એમ સમજતા હતા કે પોતાનું માથું પ્રથમ ઘર મૂકતા જ-

હવે ભલો, રાજા થયો અને સુખમાં દિવસ ગુજારવા લાગ્યો. એમ કેટલાક દિવસ વીત્યા પછી વળી તેને પોતાનો પ્રિય મિત્ર ભૂંડો યાદ આવ્યો. જે સારા માણસ છે તે પરકાના અવગુણને પણ ગુણ† કરી જાણે છે અને એમ જાણે છે કે, કોઈનું બગાડ્યું બગડતું નથી: કર્મ પ્રમાણે થવા જોગ છે. તેણે વિચાર્યું કે, આ બધું હું ભૂંડાના પ્રતાપથીજ પામ્યો છું જો ભૂંડો ન મળ્યો હોત તો હું ઘર મુકીને બહાર શું કરવા નીકળત ! માટે આ બધુ એના પ્રતાપથી મળ્યું છે તો મારે તેની ખબર લેવી જોઇએ ! એમ ધારી ભૂંડાને તેડવા સારૂ ગાડી મોકલી.

આ તરફ ભૂંડાએ રાજાની ચોરી કરવાથી તેની બધી મિલકત તથા ઘરબાર રાજાએ ખુંચી લીધું હતું અને છેક ચીંથરેહાલ થયો હતો ! અન્નને અને દાંતને પણ વેર થયું હતું ! કહેવત છે કે—" દાનત તેવી બરકત. "

ભૂંડો, ગાડીએ બેસી ભલાને ત્યાં ગયો ભૂંડાની આવી ખરાબ સ્થિતિ જોઇ ભલાને બહુ દીલગીરી ઉત્પન થઇ. તેથી તેને તરત પહેરેલા લુગડાં બદલાવી બીજા નવા પહેરાવ્યાં અને કેટલાક દાગીના પણ પહેરવા આપ્યા તથા રહેવા સારૂ ઘર અને અનાજ વિગેરે જોઇતો સામાન આપ્યો.

ભૂંડાને ભલો, બાપ કહીને બોલાવે તેથી લોકો રાજાનો ભાઇ, માટે રાજા નહિ કે શાને ભૂંડો તો હવે અત્યંત

† ધ્રુવને તેની અપરમાતા સુરુચિએ વચનબાણ માર્યો તેથી વનમાં જઇને તપ માંડ્યું અને પરબ્રહ્મનાં દર્શન કરી રાજ્ય તથા અક્ષયપદ મેળવ્યું. પછી તેણે રાજ્ય મળ્યું ત્યારે એમ ધાર્યું કે આ બધું હું અપરમાતાના પ્રતાપથીજ પામ્યો છું માટે પ્રથમ પોતાની સુરુચિ માતાને પગે નહિ લાગતાં અપરમાતાને પગે લાગ્યો (ધ્રુવાખ્યાન)

વિગેરેના બળથી મોંઢામાં દબતા હતા) તે હવે આપણાક-
થી બહાર નિકળી આવી છે!! નહિતો લક્ષ્મી કાંઇ હાથ-
માં વધુ નથી પણ તારા જેવા ફૂલકુંવરીઓ ફુલાઇ જાય છે
માટે આપણે સર્વ ધ્રા સાહેબ કહ્યું છે કે—

દોહરો.

ફૂડ જન પંડિતમાં જઇ, ધરે પંડિતનું રોળ;
પ્રશ્ન પૂછે નવ આવડે, થાય અતિશય રોળ.§ ૧

માટે હે બાઇ, જો તું મારું કહ્યું માને તો અસલના
રીવાજ પ્રમાણે સાદાઈ રાખ. કહ્યું છે કે—"સાદા રહેનાર."
અને લક્ષ્મીવિપત્તિની ધમનો ખાલી ફુમાડ ત્યજશે, નહિ તો
પસ્તાવો પસ્તાવું પડશે

ફૂલકુંવરી — હાં, ત્યારે આપણને લક્ષ્મીવિપત્તિ એઆ-
વ્યાની નિશાની (ચાંદ) આવે છે તો આપણે શા વાસ્તે
બેરી ન જોઈએ? આપણે તેના બદલામાં કાંઇ આપવું પ-
ડે તેમ નથી. લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવે ત્યારે શું મોં ધો-
વા જવું? આપણે ધર્મ નહિ પાળીએ તો આપણને એ-
ળખશે કેમ? હુએને આપણી પાસે પચીસ હજારની રો-
કડ તો છે અને આશરે પચાસ હજારની મીલ્ક (મિલ્કત
(ઘરેણું ગાંઠું તથા ઘર ઉપરણી વિગેરે મળીને) હશે તો
આપણે લગભગ એક લાખ રૂપીઆની આસામી ગણાઇએ
ખરા કે નહિ? જ્યારે આપણી પાસે એક લાખ રૂપીઆની
મિલ્કત છે તો તે એટલાની નિશાની આપણે શા વા-
સ્તે બેરી ન જોઈએ? આપણે દેખાદેખ કરેટકડું એટલે
આપણી મિલ્કત કેટલી હશે કે શું? તમે જુના જમા-
નાના છો અને આજના ચેર ફંડાઇ વિગેરેનાં તથા ફૅશનનાં

§ અરાડી, ઝગડા.

જીને બીજા રાજ્યમાં રહેવા આવવું નથી; તમારે જવું હોય તો જાઓ. પણ તમારે બીજા રાજ્યમાં રહેવા જવાનું શું કારણ છે, તે મને કહો.

ઝીણાશાહ—ભાઇ, આ રાજાના માથે ખર્ચ વધારે છે તેથી તે આખરે નિર્ધન થઇ જશે; માટે તેવો વખતે તે રૈયત ઉપર ભારે કર નાખશે. તેમ છતાં પૂરું નહિ થાય તો તાજ જેવા દુરાચ જઈ લક્ષાધિપતિનો ચાર લેઇ આવી ઉઘાડા થનાર ગૃહસ્થોને લૂટશે. માટે હું તો હવે આ રાજ્યમાં રહેનાર નથી. તારે આવવું હોય તો ચાલ; નહિ તો આપણો ગઝીઆરો નેં દફતરમાં બે લાખનો નોંધાયો છે, તે પૈકી એક લાખ રૂપીઆ મને રોકડા આપ. એટલે હું મારો ભાગ કહાડી લેઇ ચાલતો થઉં.

ફૂલજીશી—કાકા, આપણી બધી થઇને સવા લાખની મિલકત છે; તેમાં પચીસ હજારની રોકડ પ્રથમ હતી અને પચાસ હજારની રોકડ હમણાં રૂના વેપારમાંથી મળી: એવી રીતે બધી થઇને આપણી દુકાન અને પોણો લાખની રોકડ છે તો તેના ભાગના સાડીસાડત્રીશ હજાર રૂપીઆ તમે રોકડ માગો અને બાકીના પચાસ હજારની મિલકત પૈકી પચીસ હજારની મિલકત માગો એ રીતે બધું થઇને તમે સાડીબાસઠ હજારનું બંટોળ માગો પણ ઉઘરાણી તથા પરેણું વિગેરે વહેંચી આપવા મારી મુડી કપાઇ જવા માટે તમારી મરજીમાં આવે તેટલા રૂપીઆ રોકડા લ્યો પણ હાલના મોટે બે લાખના ભાગના એક લાખ રૂપીઆ રોકડા આપ્યા જોગ કહેજો, નહિ તો મારી આબરૂને ખલેલ પહોંચશે!!

રકઝક કરતાં બાર હજાર રૂપીઆ રોકડા ઝીણાશાહને આપ્યા. આવી રીતે આવી કુમાણથી ફૂલજીશીની ચાર ભાગની રોકડ ઝીણાશાહ લેઇ ગયો. હવે તેની પાસે બાર

પ્રથમ બે લાખની કિંમતના આસામીઓને હુકમ પ્રમાણે રૂપીઆ આપવાનું કહ્યું; પછી ફૂલકુમારીને બોલાવીને રાજાએ કહ્યું કે, તમે બે લાખની આસામીનો સાંટ લીધો છે માટે પચાસ હજાર રૂપીઆ લાવો.

આ વચન સાંભળી ફૂલકુમારી તો સ્તબ્ધ બની ગયો. તેણે વિચાર્યું કે, મારી પાસે હવે પહેર હાલની જેટલી રહી છે તો પચાસ હજાર રૂપીઆ શી રીતે આપી શકીશ? મારા કાકાએ મને આજ્ઞા કરી હતું કે, તું પાન લાવીશ નહિ પણ તે માન્યું નહિ હવે મારી પાસે તેટલા રૂપીઆ છે નહિ, અને કામ લીધા વગર છૂટકાર નથી આવા વિચારમાં ને વિચારમાં તે ઊંડો ગર્ક થઈ ગયો અને માત્ર એકદમ બોલવા લાગ્યો કે—" મારો કાકો કહેતો હતો " રાજાએ પૂછ્યું કે, શેઠ શો વિચાર કરોછો? તો તે કહે કે" મારો કાકો કહેતો હતો " રાજાએ ફરીથી કહ્યું કે, શેઠ, આમ ગાંડુ જેવું કેમ બોલોછો? જરા ભાન થવા દ્યો! તો કહે કે—' મારો કાકો કહેતો હતો. "

આથી રંગનું મેળવવાથી રાજાએ જાણ્યું કે, આ તે ખાક મારો થઈ ગયો માટે એનો કંઇ ઉપાય કરવો જોઇએ. પણ એ કહે છે કે, ' મારો કાકો કહેતો હતો " તે એનો કાકો શું કહેતો હશે તેનો તપાસ કરવો જોઇએ. એમ વિચારી એક હજુરને બોલાવવા માટે સિપાઇને મોકલ્યો પણ તે બીજા ગામમાં રહેતો હોવાથી તરત રાજાએ તેને તેડવા માટે ગામમાં વહેલ મોકલી. ઝીણાભાઈ ત્યાં આવ્યા રાજાએ તેને નહિ બોલાવવાથી કરીઆ સાખુ કેટલા તેમાં રાજાએ રોકી રહ્યો હજર ન કરવાની કબુલાત લેઇ તેને બોલાવ્યો. કાકાને દેખીને ફુલકુમાર સાંભળ્યું અને " મારો કાકો કહેતો હતો " એ માટ

ની રૈયતની ઉપજ વધશે અને રાજ્ય ધીરે ધીરે દેવું
ની ચારુ પાયા ઉપર આવશે.

રાજાએ ઝીણુંદાદમાં આવી અક્કલ જોઈ તેને પો-
તાના રાજ્યમાં ઘણા આદરથી પ્રધાનપણું આપી રાખ્યો.
તેના કહેવા પ્રમાણે સર્વે હજૂરિયાઓને છોડી મૂકી
ને પેલા ગૃહસ્થો જેઓના લેહણા રૂપીઆ કરજે લી-
ધા તેમાંથી જેઓના રૂપીઆ હરાઈ ખાધે વધ્યા અને બા-
કીના મેહુણેને (નમાવી) ધીરેલ. આથી રાજ્યની ઉપજ
વધી વળી ઝીણુંદાદની ઝીણુંદથી ધીરે ધીરે દેવું વળી
રાજ્ય નકરજુ થયું.

પેલો ફૂલજુગી પણ હવે ખાલી ઢુખાડ મૂકી અસલ-
ના રીવાજ પ્રમાણે સાદાઈ રાખી કામની સલાહ પ્રમાણે
ચાલવા લાગ્યો તેથી પોતાની મિલકતમાં વધારો કરી સુખ-
માં દિવસ ગુજારવા લાગ્યો.

હિતશિક્ષા.

કાક માહ ને ઉપર કાલ, અંદર હાસે પોલદ;
એવુ તે રૂપ કરી નવ ધરીએ, ખૂબુ બેશી જોએ શોધ.
ગુજબી સરવેજ. ૧૧

આધારબાઇએ તો બીજું પાણી આવશે એમ ધારી બધું પાણી પગ ઉપર ખળખળ રેડી દીધું તેથી તેના અંગ પણ કચરાળા રહ્યા. ગંગાબાઇ સંપૂરણ નિર્મળ થયાં અને આધારબાઇના આધા (અર્ધા) પગ કચરાળા રહ્યા !

આધારબાઇના આગ્રહથી ગંગાબાઇએ વધેલું પાણી આપી તેના હાથ પગ સાફ કરાવ્યા. આ ઉપરથી ચતુર પ્રધાને નીચે પ્રમાણે તર્ક બાંધ્યો:—

“બન્ને બાઇઓને સરખું પાણી આપ્યા છતાં આધારબાઇના પગ કચરાળા રહ્યા અને ગંગાબાઇના સાફ થયા; તો તેઓ પાણી પ્રમાણે ઘરમાં વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરતી હશે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી આધારબાઇને એકાંતે બોલાવીને તેને તેના સુન્દર પૈકી થોડી ખાવી આપવાની લાયક જાણી, ઘી ગંગાબાઇ પાસેથી ઉછીનું લીધાનું તેની પાસે કબૂલ કરાવી, તેના બાપે આપ્યાનું તોહોમત ફરમાવી, તેના રૂ ૨૫) દંડ કર્યો અને તે ગંગાબાઇને તેના સદ્ગુણને આદર એમ ખાલસ કર્યો.

હિતશિક્ષા.

જેવર એ તો ત્રીજેરે ભાઇ, સર્દ્ધિન સદ્ધ એમ ભોઇએ;
દ્રવ્ય વાપરતાં જેહ બચાવ્યું, તેહ રત્નાની તોલે.

શેરબ્રો સરવેટ. ૧૧

આ પેટીઓ વહેતી વહેતાં કોઇ સમયના બે શેઠીઆ નદી ઉપર ફરતા હતા, તેમની નજરે પડવાથી તેમણે અને ઉઘાડીને જોયું તો અંદર છવાતાં બાળક દીઠાં, એકે પુત્ર અને એકે પુત્રી લીધી.

આ બન્ને બાળક સુંદર હોવાથી તેમના ઉપર તે આ નવીન માતપિતાનો ઘણો ભાવ હતો; તેથી તેઓએ તેમને સારી રીતે ઉછેર્યાં અને જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરાવ્યો. ઉમર લાયક થતાં એટલે તેઓના અરસપરસ કીધાં. પછી કેટલેક વરસે કુબેરદત્તને તેના પિતાએ વેપારનો વહીવટ સમજવા સારૂ મથુરા નગરીમાં મોકલ્યા. અને કુબેરદત્ત અહીં રહ્યો.

એક દિવસ કુબેરદત્તાને કોઇએ 'આબાપ વગરની' કહીને મહેણું દીધું; તેથી તેને બહુ ખોટું લાગવાથી શોધખોળ કરતાં તેને અને તેના સ્વામિને નદીમાં વહેતી મૂકેલી પેટીઓમાંથી કાઢ્યાં છે એવું માલુમ પડ્યું. તેથી પેટી પેટીઓની અંદરના નામ વાંચી જોતાં તેની ખાતરી થઈ કે "હું અને કુબેરદત્ત બન્ને સગા ભાઈ બ્હેન થઈએ છીએ અને અમારી માતા મથુરા નગરીમાં રહે છે. તે ગણિકાનો ધંધો કરતી હોવાથી અમને પેટીઓમાં ઘાલી તે પેટીઓ જમના નદીમાં વહેતી મૂકેલી, તે આ નગરીના શેઠીઆઓને હાથ આવવાથી અમારૂં અહીં આવવું થયું છે." આમ બન્ને ભાઈ બ્હેન હોવા છતાં ધણી-ધણીઆણી થયાં એ ઘણું અજુગતું થયું. ભાઈ સાથે ઘર માંડ્યું એ પાતક શી રીતે છૂટશે! એમ વિચારી તે પાપથી મુક્ત થવા તેણે દિક્ષા લીધી.

કેટલેક વરસે સાધ્વિ ફરતી ફરતી પોતાની જન્મભૂમિ મથુરા નગરીમાં આવી પહોંચી. ત્યાં તેને તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કે, પોતાની જનેતા કુબેરસેના જીવતી છે અને

સમશરણે થઈ ન સાંસે ભાવિકો, વહુ વણા પુત્ર તમને શું કહુ રે:
હાલરડું મારૂં આ અહીં પૂરૂં થયું, સાર સમજો મુગ્ધા કેરો સહુ રે:
હાલો હાલો હાલેરે આજ વીરને. ૬

આવી રીતનું હાલરડું સાધ્વિના મુખથી સાંભળીને કુબેરદત્ત તથા કુબેરસેના ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યાં અને સાધ્વિને બે હાથ જોડી પગેલાગી નમસ્કાર કરીને કહેવા લાગ્યાં કે મહાસતિજી, કૃપા કરીને અમને હાલરડાનો અર્થ સમજાવો.

સાધ્વિ કુબેરસેના પ્રતિ કહે છે:—મારૂં નામ કુબેરદત્તા અને હું આ કુબેરદત્તની બ્હેન થઉં. અમો બનેને અમારી માતાએ બાળપણમાં પેટીઓમાં ઘાલી જમના નદીમાં મૂક્યાં હતાં. તે એક ગામના બે શેઠીઆઓએ અમને બહાર કાઢી ઉછેર્યાં; ત્યાં અમે બને ભાઇ બ્હેનનાં અરસપરસ લગ્ન થયાં. પેટીમાં બાળકોને ઘાલી નદીમાં વહેતાં મૂકનાર માતા તમે ખરાં કે નહિ? આ સાંભળી કુબેરદત્ત અને કુબેરસેના ઘણાં વિસ્મિત થઇ ઢીલાં પડી ગયાં.

સાધ્વિને કેવળું આશ્ચર્યકારક હાલરડું ગાતાં સાંભળી ઘણા માણસો કુબેરસેનાના ઘરમાં મળ્યાં હતાં તેઓ પણ આશ્ચર્ય પામ્યા અને કહેવા લાગ્યાં કે, મહાસતિજી હાલરડામાં ગવેલી સગાઇઓનો ખુલાસો બતાવો. તેથી સાધ્વિએ નીચે પ્રમાણે ખુલાસો કર્યો.—

(૧) બાળક પ્રતિ છ સગાઇઓ.

૧ આપ સ્વામિ કુબેરદત્તથી થયેલો મારે પુત્ર.

૨ (બાપનો બાપ તે કાકો) કુબેરસેના માતાનો ધણી કુબેરદત્ત મારે તે મારો બાપ, અને તેનો આ બાળક બાપ (મારો દીકરો મારે) બાપ, મારે કાકો.

૩ (ધણીનો ભાઈ તે દિયર) કુબેરદત્ત મારો ધણી. તેનો ભાઇ (કુબેરસેના માતાનો પુત્ર) મારે દિયર.

લીધા મગન પકડીને બેઠ હતી, ત્યારે તમારા મનમાં મો-
તીથી વેગી થાશે નહિ. કહ્યું છે કે:—

આખો.

એક દિન કરવા કાળે પડીરે, મંદિરમાં મૂકીને જવું.
સુવરણની પુરમાંને પંડિત, જુગંત આપે ઝટ.
કુરિષ હંસના પંડ તજો વારી, આઠ નેહા નહિ રહીરે-
એક દિન કરવા કાળે પડીરે૦ ૧
મોટનું તેનું ખપનું નહિ આવે, અમિ અગ્નિદાહ કરી.
રાવણ જેવા રોળાયે રણમાં, વૈભવ જેમનો ભારેરે-
એક દિન કરવા કાળે પડીરે૦ ૨
વિક્રમ સરિખો પ્રતાપી પણ, મોતે આવીને મારીઓ;
ભોજ સરિખો ભણ્યો ભણેલો, કાળની ઝાળમાં ફસીઓરે-
એક દિન કરવા કાળે પડીરે૦ ૩
વૈરો ન આવવા પરવાઇ તેણે હાથ પાછળથી ખસ્યો;
સદાયસુધી આવ્યો તે લક્ષ્મીનાથ અખંડ સુખમાં વસ્યોરે-
એક દિન કરવા કાળે પડીરે૦ ૪

તને વખરી અને રડીને અમે તેટલો પૈસો મેળવ્યો હતો, પણ તેમાંથી તમારાથી એક પાઈ પણ મરતી વખત સાથે લઇ જવાશે નહિ.* જેવા આવ્યા (તેવા જ)

---

* ગીજનીના ગઝના સુલતાન મહમુદે નગરકોટનું દેરૂં લૂટીને ૨૦ મણ મોતી, ૨૦૦ મણ સોનું, ૨૦૦૦ મણ રૂપું અને અગણિત રોકડું નાણું લીધું. અને એ સિવાય તેણે બીજી ઘણી સ્વારીઓ હિંદુસ્તાનપર કરી અઢળક ધન મેળવ્યું પણ મરતી વખતે તેમાંથી તેનાથી એક પાઈ પણ સાથે લેઇ જવાણું નહિ માટ મરતી વખતે તે સર્વ ધનનો ઢગલો કરાવી તે ઉપર બેઠો પોકે પોક રોયો! અને બોલ્યો કે, અરેરે! આમાંથી એક પાઈ પણ મારી સાથે આવશે નહિ કાંઈ!! (હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ)

ઢનો, ને બહુ ભારી અચંબો કે જેથી તેના મનમાં વિચ-
ારની તેના ઉપર અસર થઈ. એક દિવસ તેણે તે ઓર-
ડી ખુલી દીઠી ને જાણ્યું તેને જે મને ન ભરવાનું વચન
આપ્યું હતું જાણ્યે એક રૂપાની ઓરડી, બીજી સોનાની
ઓરડી, ત્રણ ત્યામાં હીરાની ઓરડી અને ચોથી ચીતમ-
ણીની ઓરડી એવી રીતે અનુક્રમે ચઢેતા ચાર ઓરડીઓ
હતી તે દરેકમાં એક પહેર રહે આપ્યા દિવસમાં એક
ઋતુ જેટલું તેટલું કામ કેટલું જોસફીને જાણ્યે ક-
રાવ્યું હતું.

જોસફીને દરરોજ દિવસે ઓરડીઓમાંથી કામ બ-
ઢને માળથી આવ્યા ભાગ્યા ત્યાં તો જાણ્યે એક નિયમ-
ને ઓરડીઓનું કુંચીઓ આપી અને મોકલ્યો અને તેને
કહ્યું કે, દરેક ઓરડીમાં એક પહેર ઉપરાંત કોઈને રાખવા
નહિ. પહેલા પૂરો થાય એટલે પાંચ વગાડો. પછી ચોથે
નરત ગેરે જેટલું કામ જેટલું તેટલું એક ભરાય નીકળવું.
નીકળવા વાર થાય તો પણ મટે અંદર રાખવા. એ રીતે
ચારે ઓરડીઓમાં થઈને ચાર કલાક ઉપરાંત રાખવું નહિ.

કેટ પ્રથમ સરદાર છ જણના પહેલી રૂપાની
ઓરડીમાં પેઠા. ત્યાં બાળકને જુએ છે તો નાનાં નાના છોક-
રાઓ અનેક પ્રકારની રમતો રમે છે ને કોઈને એની તો ર-
મુજ લાગી કે, પોતે પણ રમત માંડી ગયા. કોઈ વિચાર્યું કે,
એક કલાક રમતને પછી રૂપું આપી લેશું પણ રમતમાં એ-
વો રસ લાગ્યો કે પહેર કલાક વહી ગયો પણ રૂપું લેઈ
શકાયું નહિ અને નર ઘાણ્યાનો ટકોરો થયો એટલે સિપા-
ઈએ પકડી બહાર કાઢ્યા. કોઈ વિચાર્યું કે હવે, બીજી
સોનાની ઓરડીમાંથી સોનું લેઈશું; કહ્યું કાંઈ ભાગ્ય આવ્યું નથી.

હવે કેટ બીજી સોનાની ઓરડીમાં પેઠા. ત્યાં

ત્યાગ થઈ ગયા. ત્યાર કરાર પુરા થયા પણ ઉપ પુરુ
થયું નહિ! સીકમગ્રેહ કેવું તે ખાન શું આવે! ચાર
ઉપર છ વરસનો રહેશે થશે એટલે ત્રિપ્રાણે કરણીને
બગાડ્યા. અમારા બાગમાં સીકમગ્રેહ જેવા કેટલા ય વખત
થયા ત્યારથી ત્રિપ્રાણે ધણ મઈ ખાતી હાથે આધાર ક-
રવ. શું તે ફકત એક આવા ઠરાવ તેથી ખાતી હવે
ઘેર આવ. આ વખતથી કોઈની દીકરીઓને ઉપજ આપવાને
હુ દીકરીઓનું કે ખાતી જશે ટેવ ઉપજન નથી

આ વાતોમાં સંસારપુરી એટલે સંસાર, અને
તેનો રાજા વિશ્વંભર એટલે પરમેશ્વર, અને ઉપરાજ
એટલે આયુષ, એમ સમજવું. ત્યારે પરમેશ્વર પુરી થાવ
એથી મઈ કરવી કરવા માટેજે તારીખ મનુષ્યમાત્ર મળે છે

એક અહોરાત્ર દિવસ જેટલે ઠરાવ્યો તે આયુષ્ય
સમજવું; તેના ચાર પહોર ઠરાવ્યા તે ચાર અવસ્થાઓ સ-
મજવી—પહેલી બાલ્યાવસ્થા, બીજી યુવાવસ્થા, ત્રીજી
તરૂણાવસ્થા અને ચોથી વૃદ્ધાવસ્થા.

પહેલી રૂપાની એસરીમાં બાળરમત, બીજી સોના-
ની એસરીમાં સ્ત્રીરમત, ત્રીજી રત્નોની એસરીમાં
વેપારરોજગાર અને ચોથી હીરાકણીની એસરીમાં
નિદ્રા કરવી તેનું એમ સમજવું કે, મનુષ્ય પહેલી બા-
લ્યાવસ્થા રમતગમતમાં, બીજી યુવાવસ્થા સ્ત્રી વિષય-
માં, ત્રીજી તરૂણાવસ્થા વેપારરોજગારમાં અને ચોથી
વૃદ્ધાવસ્થા શરીરના અશક્તપણાથી ઉંઘમાં ને
આળસમાં કાઢે છે. પણ ધર્મ કરી શકતો નથી. તેથી
ઓરડીઓમાંનું કામ સેંડ થતો નથી અને આખરે યમ
સમાન દૂત આવી પકડી જાય છે ત્યારે બહુ
અફસોસ કરે છે કે, હાય હાય! મેં કાંઈ ધર્મ કર્યું નહિ.
માટે આપે પોતાનો ધર્મ કરો અને ધર્મને પ્રતિબો

श्लोक.

धर्मार्थ काम मोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते ।
अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकं ॥ १ ॥

અર્થ:—[illegible] છે ને [illegible] એમ નિરર્થક છે તેમ ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ એ ચાર [illegible] ના [illegible] જન્મ [illegible].

હવે પુન્ય અને પાપના મુખ્ય મુખ્ય પ્રકાર કહું છું તે સાંભળો:—

*પુન્ય નવ પ્રકારે થાય છે:— ૧ ભૂખ્યાને અન્ન આપવાથી, ૨ તરસ્યાને પાણી પાવાથી. ૩ [illegible] આપવાથી ૪ [illegible] આપવાથી. ૫ વસ્ત્ર આપવાથી. ૬ મન શુદ્ધ કરીને પ્રવર્તાવવાથી ૭ વચન શુદ્ધ કરીને પ્રવર્તાવવાથી. ૮ કાયા શુદ્ધ કરીને પ્રવર્તાવવાથી. ૯ નમસ્કારથી. (ઠાણાં- [illegible] ૧૬૦)

---

* [illegible] કહ્યું છે કે—" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

श्लोक.

अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रिय निग्रहः ।
दानं दया दमः क्षान्तिः सर्वेषां धर्मसाधनम् ॥ २ ॥

અર્થ—અહિંસા, સત્ય, ચોરી ન કરવી, પવિત્રતા, ઇન્દ્રિય નિગ્રહ, પરોપકાર, દયા, મનનું દમન તથા ક્ષમા, એ નવ સર્વે ધર્મનાં સાધન છે.

આ પુસ્તક વિષે કેટલાક જાહેર અભિપ્રાયો.

આ પુસ્તકમાં નીતિ વિષેના જુદી જુદી [illegible] [illegible] અને [illegible] અને [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] કે [illegible] આ પુસ્તક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પુસ્તક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પુસ્તકોને [illegible] [illegible] [illegible] કે [illegible] [illegible] છે તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આ પુસ્તક [illegible] પુસ્તકોને [illegible] [illegible] છે તેમ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એવી [illegible] છે.

(હિતેચ્છુપત્ર. તા. ૮ મી મે સને ૧૮૮૦)

આ પુસ્તકમાં આવેલી વાર્તાઓ એવી સારી [illegible] અને [illegible] રસિક લખેલી છે કે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] થયું છે.

(વિદ્યા [illegible] અને હિંદ. તા. ૧ એપ્રિલ સને ૧૮૮૦)